ԹՈՒՐՔԵՐԷՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՑ

ԵՒ

ԹՈՒՐՔԵՐԷՆԷ ՓՈԽԱՌԵԱԼ ԲԱՌԵՐԸ

ՊՕԼՍԻ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻՆ ՄԷՋ

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

Վանի, Ղարաբաղի եւ Նոր-Նախիջեւանի բարբառներուն

L'INFLUENCE DE LA LANGUE TURQUE SUR L'ARMÉNIEN

et

LES MOTS EMPRUNTÉS AU TURC

DANS L'ARMÉNIEN VULGAIRE DE CONSTANTINOPLE

Comparés

Avec ceux de Van, de Karabagh et de Nor-Nakhitchévan

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Ա.

1. Թուրքերու յարաբերութիւնը Հայոց հետ կ'սկսի ԺԱ. դարուն, երբ առաջին անգամ Տուղրիլ բէգի առաջնորդութեամբ Հայաստան կ'արշաւեն 1021 թուականին՝ Վասպուրականի կողմէն և կը յառաջանան մինչև Նախջուան, ուրկէ ետ դառնալով կ'անցնին Պարսկաստան. Տուղրիլ տիրելով ամբողջ Պարսկաստանի, դաշն կը կապէ հաղարացոց հետ և կը հիմնէ պարսկական թուրք տէրութիւնը։

1042-ին դարձեալ կ'արշաւէ Տուղրիլ Հայաստան և կը յառաջանայ մինչև Նիդ դաւառը և յաղթուելով մեր Դաւիթ Բ. թագաւորէն, կը դառնայ Վասպուրական։

1047-ին երրորդ անգամ կ'արշաւէ Տուղրիլ, կուգայ Վան և քսանըչորս դաւառներ աւերելով կը հասնի մինչև Վաղարշաւան։ Յաջորդ տարին չորրորդ ասպատակութեամբ կուգայ Բասեն ու Կարին և կը տիրէ մինչև արևմուտքէն Եկեղիք, հիւսիսէն Սպեր և Տայք, հարաւէն մինչև Տարօն, Հաշտեանք և Խորձեանք։ Տուղրիլ դեռ ուրիշ մի քանի արշաւանքներէ ետք մեռնելով՝ ասպարէզը կը թողու իր եղբայր և յաջորդ Ալփասլանին, որ կը յառաջանայ մինչև Կեսարիա։ Ասոր ալ որդին և յաջորդը Մելիքշահ (1086—1092) իր իշխանութեան տակ կ'առնէ բովանդակ Հայաստանը։

Մելիքշահի մահուանէն ետք կը կազմուին այլ և այլ

այլազգի ամիրայութիւններ, ինչպէս Շահի Արմէնի (Վանայ ծովին արևմտեան հիւսիսային կողմը), Դուինի, Անիի, Կարսի ամիրայութիւնները։

Այս ամիրայութիւնները ժամանակ մը տևելէ ետք՝ կուգան վրացիք, որոնք Հայաստանի հիւսիսային և արևելեան մասերը պարսիկներէն մաքրելով, կը տիրեն երկրին մինչև մողոլ-թաթարներու արշաւանքը։

Մողոլ-թաթարներուն յարաբերութիւնը հայոց հետ կ'սկսի 1226 թուին։ Այս թուին Ճինկիզ խանի որդին Ճէլալէտտին փախչելով իր երկրէն, կուգայ Հայաստան և ամէն կողմ աւերելով կը հասնի մինչև Իկոնիոն։ Հոս Փոքր-Ասիոյ և ասորոց այլազգի և լատին իշխանները միանալով Կիլիկիոյ մեր Հեթում թագաւորին հետ, կը վռնտեն զինքը Արևելք։

Բայց թաթարներու բուն արշաւանքը տեղի կ'ունենայ 1236 թուին, երբ Զարմաղան զօրավարը կ'արշաւէ Հայաստան և կ'առնէ Անին ու Կարսը. ասոր յաջորդ Բաչու զօրավարը 1242-ին կ'առնէ Կարին, Ծոփք, Վասպուրական, Տուրուբերան. և այսպէս մինչև Միջագետք տիրելով ամբողջ Հայաստանը կը դնէ թաթարական տիրապետութեան տակ։ Այս տիրապետութիւնն ալ կը տևէ մինչև 1340 թիւը։

1340 թուին թաթարական տէրութիւնը կը կործանի և այլևայլ փոքրիկ տէրութիւններ կը ծնին անկէ։ Հայաստանի մէջ ալ կը ձևանան զանազան իշխանութիւններ. իշխող կը դառնան Պաղտատի խանը, արևմտեան կողմէն Թիւրքմէնները, արևելքէն պարսիկները և հարաւէն քուրդերը։ Այս վիճակն ալ կը տևէ մինչև 1387։

1387-ին Էօղպէկ-թաթարներուն առաջնորդը Լէնկթիմուր կը մտնայ Հայաստան և ամբողջ երկրին տիրելով կ'անցնի Փոքր-Ասիա՝ օսմանցոց երկիրը և յաղթելով Յաճակաց Սուլթանին՝ կը դառնայ թաթարիստան։ Հայաստան Էօղպէկներուն ձեռքը կը մնայ մինչև 1405, այսինքն Լէնկթիմուրի մահը։

Լենկթիմուրի մահուանէն ետք Հայաստան դարձեալ կ'անցնի քուրդ, թիւրքմէն և պարսիկ իշխաններու ձեռքը, մինչև որ Ուզուն-Հասան բարձրանալով պարսից գահին վրայ, կը տիրէ ամբողջ Հայաստանին՝ 1468 թուականին։ Ուզուն-Հասան իր իշխանութիւնը աւելի ընդարձակել ուզելով կը մտնէ Փոքր-Ասիա՝ օսմանցոց երկիրը։ Սուլթան Մէհէմմէտ Բ., որ Պոլիսին տիրելով բիւզանդեան կայսրութեան տէր էր դարձած, Ուզուն-Հասանի դէմ կուգայ և յաղթելով անոր՝ կը տիրէ արևմտեան Հայաստանին (1473)։

Այս բանը օսմանցիներու առաջին յարաբերութիւնն է հայոց հետ։ Ասկէ ետք Սէլիմ Ա. 1514-ին կը տիրէ Հայաստանի արևմտեան և հարաւային մասին՝ մինչև Ուրմիոյ ծովակը։ Սիւլէյման կ'առնէ արևելեան Հայաստանը։ Մուրատ Դ. 1575-ին արշաւելով, պարսիկները կը յաղթուին և ամբողջ Հայաստանը, Վրաստանը, Ատրպատականը՝ Թաւրէժն ալ միասին, դաշնադրութեամբ կը յանձնեն Օսմանցոց (1585)։

Այնուհետև կռիւները կը շարունակուին և Հայաստան մէյ մը օսմանցոց ձեռքը կ'անցնի և մէյ մը պարսից։ Բայց սովորաբար արևելեան մասը կը մնայ պարսից, իսկ արևմտեանը օսմանցոց։ Այսպէս կը հասնի մինչև 1746։

Այս ժամանակները կ'սկսին ռուսական կռիւները՝ նախ պարսից և յետոյ օսմանցոց հետ. Ռուսերը 1828-ի դաշնադրութեամբ պարսից հետ և յետոյ 1829-ի և 1878-ի դաշնադրութեամբ օսմանցոց հետ՝ կը դրաւեն Հայաստանի այլ և այլ մասերը։

Այս ամբողջ արշաւանքներու և տիրապետութեանց շարքը ամփոփելով հետևեալ ցուցակին մէջ՝ կը տեսնենք թէ Հայաստանը իրենց դերիշխանութեան տակն են առած հետևեալ ցեղերը.

Սելճուքեան թուրքեր	1021—1092
Այլազգի ամիրաներ	1092—1124
Վրացիք	1124—1226
Մողոլ-Թաթարներ	1226—1340

Թիւրքմէն, պարսիկ, քուրդ	1340—1387
Էօղլէկ-Թաթարներ	1387—1405
Թիւրքմէն, պարսիկ, քուրդ	1405—1468
Պարսիկներ	1468—
Օսմանցիք	1473—

2. Ցուցակէս կը տեսնուի որ Հայ ժողովուրդը դրեթէ 900 տարի դերիշխանութեան տակն է ապրեր Թուրք-Թաթարական ցեղին այլ և այլ ճիւղերուն. այն է Սելճուքեան Թուրքեր, Պարսկաստանի Թուրքեր, մոգոլ-Թաթարներ, Էօղլէկ-Թաթարներ, Թիւրքմէններ և վերջապէս օսմանցի Թուրքեր։ Այս ցեղերը թէև առանձին առանձին անուններ կը կրեն, բայց այնքան մեծ տարբերութիւն մը չունէին իրարմէ։ Օսմանցի Թուրքերը, որ ներկայապէս Հայաստանի մեծագոյն մասին տէրն են, հայոց վրայ տիրել և աղդել սկսած են 1473-ին. և այս աղդեցութիւնը կը շարունակուի չորս դարերէ ի վեր։ Թէև օսմանեան տիրապետութիւնը քանի քանի անդամ պարսկական նուաճումներով ընդմիջուած է և հեռդհետէ կը փոքրանայ Ռուսական յառաջխաղացութեամբ, սակայն նա այնքան զօրեղ է եղած և հայերը այնքան շրջապատուած են Թուրքերով, որ աղդեցութիւնը միշտ տեւական եղած է։

Այս երկարժամանակեայ աղդեցութեամբ է, որ բաղմաթիւ Թուրքերէն բառեր, ոճեր և ասացուածներ մնած են մեր խօսակցական լեզուին մէջ. եթէ ի նկատի առնենք մեր արդի ժողովրդական բարբառը՝ կը տեսնենք թէ ամենէն աւելի զօրեղ մասը կը ներկայացնէ Թրքական տարրը, որ տեղ տեղ կը դերազանցէ մինչև անդամ հայերէնը։ Աշխարհաբարի այժմեան շարադասութիւնը՝ որ բոլորովին հակառակն է գրաբարի շարադասութեան եւ ընդհակառակը բոլորովին նոյն է թուրքերէնի շարադասութեան հետ, առ հասարակ մեր հայադէտներու կողմէ համարուած է իբր անկախ և ինքնուրոյն կերպով ձևացած բան մը. բայց դեռ քննելու դործ է թէ արդեօք մեր լեզուին

այս ահռելի յեղաշրջումը նմանապէս թրքական աղդեցութեան արդիւնքը չէ։

Դիտելի կէտ մըն ալ այն է, որ թրքական աղդեցութեան տիպը կը կրեն ոչ միայն բուն Հայաստանի և օսմանեան կայսրութեան մէջ դտնուած հայերու բարբառները, այլ և աստնցմէ դուրս դտնուած հեռու դաղթականութիւնները. այսպէս Նոր-Նախիջևանի, Խրիմի, Ռումանիոյ, Պուլկարիոյ, Աւստրիական դաղթականութեանց, Հունդարիոյ, Կովկասի, Լեհաստանի հայոց, Մարսիլիայի, Փարիզի, Եդիպտոսի, Լոնտոնի և մինչև Ամերիկայի հայոց բարբառները։ Սոր պատճառը նախ այն է որ այդ տեղերէն ոմանք նախապէս հպատակ էին արդէն օսմանեան պետութեան կամ ուրիշ թուրք-թաթարական ցեղերու, հետևաբար և կրած են տիրող տարրին աղդեցութիւնը. այսպէս են Խրիմի, Ղարաբաղի, Ռումանիոյ, Պուլկարիոյ ևն. հայերը։ Երկրորդ՝ ոմանք դաղթած են կամ Հայաստանէն և կամ օսմանեան տիրապետութեան տակ դըտնուած որ և իցէ երկրէ մը. այսպէս՝ Նոր-Նախիջևանի և Գրիդորուպոլսի հայերը՝ որոնք դաղթած են Խրիմէն. նոյնպէս Եդիպտոսի, Ֆրանսայի, Ամերիկայի ևն. հայերը՝ որոնք դեռ վերջերս դաղթեցին Պոլսէն, Խարբերդէն և Տաճկաստանի ու տաճկական Հայաստանի ուրիշ կողմերէն։

3. Ի հարկէ այս բոլորին վրայ նոյն կերպով և նոյն ուժով չէ աղդած օսմանեան տիրապետութիւնը, այլ կեդրոնական տեղերը աւելի ղօրեղ, իսկ կեդրոնէն հեռացած տեղերը և բուն Հայաստանի մէջ համեմատաբար աւելի տկար։ Ամէնէն աւելի աղդուած են Փոքր-Ասիոյ միջավայրը և Պաքանեան թերակղզիին արևելեան ծայրը, որոնց մէջ օսմանեան տէրութեան դործած բնական և պաշտօնական աղդեցութիւնը՝ միանալով բռնակալական ճնշման հետ *, անհետ է ըրած բոլորովին հայ բարբառը. այսպէս Փոքր-

* Կը հաստատեն թէ այս տեղերու կառավարիչները մահուամբ պատժել սպառնացած են հայերէն խօսող անձերը։

Ասիոյ մէջ երբ դիծ մը քաշենք Պրուսայէն սկսելով և իջնելով դէպի հարաւային արևելք՝ առնենք Պալբէքեսէր, Փէօթահիա, Քոնիա, Ատանա, ասկէ դէպի հիւսիս բարձրանալով՝ Կեսարիա, Եօզկաթ, Դասթէմունի և այս տեղէն ալ դէպի արևմուտք մինչև Պրուսա դառնանք, այս եռանկիւնին մէջ դտնուած հայերուն բերանը չպիտի դտնենք հայերէն բարբառը, բացի քանի մը գիւղերու մէջ մնացած հեռաբերէն։ Թրքախօս են մանաւանդ Էնկիւրիի կաթոլիկ հայերը, Աքշէհիր, Պոլու և Էն.՝ որոնք նոյնպէս այս եռանկիւնին մէջ կը բովանդակուին արդէն։ Ռումէլիի մէջ ալ թրքախօս են Պոլսոյ անմիջապէս մօտէն սկսած քաղաքները, Զաթալճա, Զօրլու, Ադրիանուպոլիս, Ֆիլիպպէ կամ Փիլիպպուպոլիս և Պուլկարիոյ հայոց ամենամեծ մասը, բացի վերջին դաղթականներէն։

4. Այս վերին ասիճանի զօրեղ ազդեցութեան, աւելի ճիշտ բռնակալութեան ենթակայ չէ եղած մեր յիշած տեղերը միացնող մասը. այսպէս՝ Ռոտոսթօ կամ Թէքիրտաղ, Կոստանդնուպոլիս՝ եւրոպական մասին մէջ և ասոնց դիմացը՝ ասիական մասին մէջ՝ Նիկոմիդիա կամ Իզնիմիտ, Ատափազար, Կէյվէ, որոնք ամբողջը միասին՝ փոքրիկ, բայց խիստ հայաշատ շրջանակ մը կը կազմեն։ Նմանապէս փոքրիկ հայախօս շրջանակ մը կը կազմեն Զմիւռնիա և Մանիսա՝ շրջակայ գիւղերով միասին։

Ատանա - Կեսարիա - Եօզկաթ - Քասթէմունի դծին ալ կողմը ամբողջ հայախօս է. այսպէս՝ Սամսօնի, Տրապիզօնի, Կիւմիւշխանէի, Շապին-Քարահիսարի, Ամասիայի, Եւդոկիայի, Սեբաստիայի, Տիվրիկի, Կիւրինի, Արաբկիրի, Ակնի, Մալաթիայի, Զէյթունի և Մարաշի հայերը Փոքր-Ասիոյ մէջ՝ այլ և այլ բարբառներ կը խօսին, իրարմէ քիչ կամ շատ տարբերութեամբ։ Ասկէ ալ աւելի արևելք, արդէն բուն Հայաստանն է ամբողջովին հայախօս։ Միայն երբ Ատանայէն դիծ մը քաշելով և անցնելով Այնթապի և Ուռհայի վրայէն՝ հասնինք մինչև Մուսուլ և Սիւլէյմանիէ, այս դծին ամբողջ հարաւային մասը արաբախօս կամ

քրդախօս է. այսպէս են Հալէպ, Դամասկոս կամ Շամ, Սղերդ ևն. ևն.։

5. Օսմանեան լեզուին գործած ազդեցութեան աստիճանին համեմատ՝ հայերը կրնանք բաժնել երեք խումբի. առաջին՝ բոլորովին Թրքախօս հայերը, ինչպէս Պրուսա ևն.։ Երկրորդ՝ այն հայերը՝ որոնք թէև Թրքախօս չեն, բայց բաւական առատ պաշար մը ունին Թրքերէնէ փոխառած բառերու. այսպէս են Պոլիս, Զմիւռնիա, Սամսոն ևն.։ Երրորդ՝ այն հայերը՝ որոնց մէջ Թրքերէնէ փոխառեալ բառերու թիւը շատ աւելի նուազ է։ Այս բաժանումները թէև օսմանեան տիրապետութեան տակ գտնուած հայոց համար ըլլան, բայց նոյն է նաև ասկէ դուրս գտնուած հայոց համար։ Այսպէս Ռուսաստանի մէջ՝ Աքքիրմանի հայերը՝ որ բոլորովին Թրքախօս են, կը պատկանին առաջին խումբին։ Նոր-Նախիջևանի, Խրիմի, ինչպէս նաև Ղարաբաղի հայերը երկրորդ խմբին։ Ախալցխայի, Ալէքսանդրապոլի, Կարսի, Երևանի ևն. հայերը, ինչպէս և Ռումանիոյ և Աւստրիոյ հայախօս մնացած հայերը կը պատկանին աւելի երրորդ խումբին։

Այս տողերով թէև աշխարհագրական սահմանագծութիւն մը և օսմանեան լեզուի ազդեցութեան աստիճանները ցոյց տուինք, բայց միևնոյն ժամանակ նաև այլևայլ բարբառներու իրարու հետ ունեցած համեմատութիւնն ըրած եղանք։ Հիմայ կ'անցնինք քննելու օսմանցոց ազդեցութիւնը մեր շրջակայ ազգերուն վրայ և ասոնց կրած ազդեցութիւնը համեմատելու մեր կրած ազդեցութեան հետ։

6. Օսմանցոց ազդեցութիւնը մեր շրջակայ ազգերուն վրայ՝ շատ աւելի փոքր եղած չէ։ Առնենք օրինակի համար յոյները՝ որոնք մեր կենակիցները կը համարուին և մեզի հետ բաղդատուած են շատ անգամ։ Յոյներն ալ Փոքր-Ասիոյ միջին մասին մէջ իրենց մայրենի լեզուն մոռցած և Թրքախօս են դարձած. այսպէս Թրքախօս են օրինակ՝ Կեսարիոյ, Քոնիայի, Քարամանի և ուրիշ տեղերու

յոյները։ Պոլսոյ և շրջականերու յոյները թրքականէն փոխ են առած բազմաթիւ բառեր. և եթէ այս փոխառութեանց թիւը տեղացի հայերու փոխառութեանց թիւէն աւելի նուազ է, ասոր պատճառն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ այն որ այս տեղերու յոյները կրնան տեղացի համարուիլ, իրենց հայրենիքին մէջ են դրեթէ։ Իսկապէս պէտք է որ օրինակ պոլսեցի կամ զմիւռնիացի յոյները բուն Հայաստանի հայոց հետ համեմատուին և ոչ թէ պոլսեցի կամ զմիւռնիացի հայոց հետ. մինչդեռ այսպէս չ՚ըլլուիր։ Ընդհակառակը սովորութիւն է եղած պոլսեցի յոյնը պոլսեցի հայուն հետ համեմատութեան դնել և յետոյ պոլսեցի յոյնին առաւելութիւնը նկատելով պոլսեցի հայուն վրայ (մեր խօսքը միայն լեզուի մասին է), հետևցնել թէ առհասարակ յոյն ազգը աւելի զօրեղ և ընդդիմադիր հանդիսացած է օսմանցոց ազդեցութեան դէմ քան հայ ազգը. մինչդեռ վերև ըսուածին պէս եթէ պոլսեցի յոյնը իբր իր հայրենիքին մէջ բնակող ազգ համեմատութեան դրուէր միայն հայաստանցի հայու հետ, այս կեղծ եզրակացութիւնը պիտի չնչուէր և պիտի տեսնուէր թէ երկու ազգերն ալ նոյն աստիճանով ազդուած են օսմանցիներէն։

7. Մեր միւս դրացիներէն պուլղարները, ռումէնները, ալպանացիները, լազերը, վրացիները և մինչև իսկ ազատակեաց քրդերը շատ ազդուած են նոյնպէս օսմանցիներէն։ Պուլղարներէն մաս մը մահմետական դառնալով կազմած են թրքախօս փոմաք կոչուած ցեղը՝ որ շատ թշնամի է քրիստոնեայ մնացած բուն պուլղարներուն։ Այժմ ալ թէև Պուլղարիան ազատ երկիր է, բայց դարձեալ շատ քաղաքներու և գիւղերու մէջ պուլղարները թրքախօս են։—Ալպանացիներու կէսը, մօտ երկու միլիոն ժողովուրդէն մէկ միլիոնը, նմանապէս մահմետական է դարձած և զատուելով հարաւային օրթոդոքս կամ կաթոլիկ ալպանացիներէն, կը կոչուին կէկա, մինչդեռ հարաւայինը կը կոչուի թոսքա։ Ալպաներէնը լցուած է բազմաթիւ փոխառութիւններով։—Լազերուն կէսէն աւելին

զուտ թրքախօս է. թող թէ մեծագոյն մասը մահմեդական է դարձած կրօնքով։—Վրացիներէն նոյնպէս շատեր մահմեդական են դարձած և թէև վրացերէնը չեն մոռցած, բայց Կովկասէն դաղթելով հաստատուած են Փոքր-Ասիոյ այլ և այլ մասերը։—Ռումէնները նմանապէս ունին շատ փոխառութիւններ օսմանեան լեզուէն։—Բրդերը ամբողջովին մահմեդական են. իսկ իրենց լեզուն լի է թրքական փոխառութիւններով։

Թուրքերը և թաթարները ազդած են նաև ռուսերուն վրայ, որոնց լեզուն խումբ մը թրքական փոխառութիւններ ունի։ Franz Miklosich լեզուաբանը՝ որ հաւաքած և ուսումնասիրած է թուրք լեզուէն փոխ առնուած բառերը արևելեան և հարաւային-արևելեան Եւրոպայի լեզուներուն մէջ, 2500 փոխառութիւններ կը յիշէ. տես նոյն հեղինակին Die türkischen Elemente in den Südost- und Osteuropäischen Sprachen աշխատութիւնը, հրատարակուած Wien, 1889—90։ Մեր յաջորդ աշխատութիւնը թէև կը պարունակէ 4200 փոխառեալ բառ, բայց այս՝ Պոլսոյ բարբառին փոխառութիւններուն թիւն է. բուն Հայաստանի բարբառներուն փոխառութեանց թիւը ասոր կէսը միայն կրնայ ըլլալ։

8. Այն ժամանակ՝ երբ մեր (տաճկահայոց) աշխարհիկ դրական լեզուն դեռ նոր պիտի ձևակերպուէր, մեր դրողները կը դրէին բուն ռամկական խօսուն բարբառը՝ բոլորովին լի տաճկերէն բառերով, ձևերով, ասացուածներով և տաճկական շարադասութեամբ։ Օրինակ մը տալը կարծեմ աւելորդ չէր լիներ.

«Թագաւորը կելայ քեօչքէն կամ արդ օտասիէն, կուգայ կը նստի թախտին վրայ բարևելով, չաուշներնալ մաղթանք կարդալով՝ որ կրսվի Ալդիշ։ Աջ դին՝ կրկենայ դղար աղասին, ձախ դին՝ դավու աղասին, որ է դլուխ ճերմակ ներքինիներուն, անոր ետևէն կրկենան խաս օտալրները։ Ան ատենը կրսկսի նէօպէդ զարնվիլ, որ կէս ժամ կը քշէ. լմընալու ատենը Տուաճի չավուշը թախտին քովը մօտիկնալով մաղթանք կրկարդայ, միւէզինները ամէնը մէ-

կէն Ամին կը կարդան։ Թագաւորը կելլայ երթալու. ան առենն է՝ որ արիֆէին թօփերը կը նետուին։

Երբոր արդ օտարին կը մնայ, հոն կուգայ ողորմութիւն տը-ալողը ու տանըչորս սէլաղին ճամինէրուն քեռթիպները, կէս կլոր կըկենան էհրամին վրայ։ Թագաւորին ձախ դին կըկենան իրեք գըլխաւորը ճերմակ ներքինիներուն, դէպ 'ի դուռը կըկենան սէրային ամէն միւէզզինները։ Ամէնենալ բան կարդալէն ետև՝ խազինէ քեռխուդայէն բան կառնեն, որ որչափ քիչ ըլլայ՝ մենծ կըսեպվի թագաւորին դիացէն ըլլալով։» (Եղանակ Բիւզանդեան. Հ. Ղուկաս վ. Ինճիճեան. Վենետիկ. 1816. էջ 220—221)։

Բայց թրքական զօրեղ ազդեցութենէն՝ ինչպէս որ բնական օրէնքը կը պահանջէր, ծնաւ զօրեղ ալ հակազդեցութիւն մը. թրքական բառերով ու ոճով դրուածները ծաղրելի ու զզուելի դարձան հայ ականջներուն. բայց որովհետև այն ժամանակ ուրիշ լեզու չկար, բայց եթէ նոյն այդ ռամկօրէնը և հին գրաբարը, ուստի յառաջ եկաւ գրաբարեանութիւնը. ով որ հայերէն գրել ուզէր, պիտի ասխատէր գրաբարի նման գրել։ Այն ժամանակ անշուշտ եղան մտածողներ և նկատողներ թէ այդ լեզուն ալ հասկանալի չէր ժողովրդին, այն է հայոց ամենամեծ մասին. բայց թրքական ոճին յառաջ բերած զզուանքը բաւական էր այդ մտածումները մոռցնել տալու և նկատող աչքերն ալ կուրացնելու համար։ Այս զօրեղ հակազդեցութեան ծնունդ է նմանապէս օտար բառերը հայերէնով թարգմանելու ձգտումը. և որովհետև զօրեղ զգացմունքը միշտ չափազանցութեան կը մղէ մարդը, այս բնական օրէնքով բառակերտութեան գործն ալ չափազանցութեան հասաւ։ Ամէն մի բառ՝ որ օտար էր, անխտիր թարգմանուիլ ըսկըսաւ. հոգ չէր եթէ մինչև իսկ նոր թարգմանութիւնը աւելի անհասկանալի և տգեղ դառնար։

Այս շրջանին մէջ ուրեմն գործակը զգացմունքն է միայն։ Բայց եկաւ ժամանակը որ զգացմունքի տեղ նաև մտածմունքը գործեց. այն ժամանակ սկսաւ աշխարհաբարեանութիւնը. սա թէև ի սկզբան այնքան մօտ չէր ժողովրդական լեզուին, այլ գրաբարի ձևերով շատ խառն էր,

սակայն հետզհետէ կը զտուի, կը մաքրուի այս վերջիններէն և անշուշտ օր մը ալ բոլորովին արժանի պիտի լինի այս անուան։

Սակայն ժողովրդական լեզուին փոխ առած թրքական բառերու ահագին խումբը մէյ մը նախկին ռամկական գրականութեան մէջ գործածուելէն եաքը, այլ ևս չկրցաւ մնալ գրական լեզուին մէջ և միշտ վտարուած պիտի մնայ, որքան ալ որ պարզուի և որքան ալ որ ժողովրդական դառնայ մեր գրական աշխարհաբարը։ Այսպէս ըրին նաև մեր դրացի յոյները։

Սակայն ռումէնները՝ որոնք հին գրական մնացորդներ չունէին մեզի պէս, այսպէս չըրին. ասոնք չկրցան իրենց գրական լեզուն բաւական մաքրել այս թրքական եկամուտ բառերէն, այնպէս որ իրենց գրական բարբառը այժմ լի է թրքական փոխառութիւններով։ Այս տեսակէտով հայերը աւելի բարձր դասելու է քան ռումէնները։

Հայ գրական լեզուն թէև այսպէս դիւրութեամբ և վճռական կերպով մաքրուեցաւ թրքական փոխառութիւններէն, բայց նոյն բանը անկարելի պիտի ըլլայ ընել նաև ժողովրդական լեզուին վերաբերութեամբ, որքան ալ որ աշխատին դրագէտները։ Ասոր միակ միջոցը կրթութեան ընդհանուր ծաւալումն է. ուրիշ խօսքով այն ժամանակ միայն կը յաջողի այս, երբոր հայկական կրթութիւնը ըստիպողական լինի ամէն տեղ։ Ինչպէս որ ասոր մէկ պարզ արդիւնքը տեսնուեցաւ վերջերս նոյն իսկ բոլորովին թրքախօս հայերու մէջ։ Այսպէս Պրուսայի, Կեսարիոյ, Եօզգատի մէջ և ուրիշ տեղեր, մասամբ Պոլիս դաղթելու, բայց մեծ մասամբ ալ այդ դաւառներուն մէջ բացուած հայ վարժարաններու շնորհիւ հայերէն, և այն ալ գրական հայերէն խօսող երիտասարդներու թիւը բաւական շատցած էր։

Բ.

1. Հայերէնի մէջ Թուրքերէնէ փոխառեալ բառերու վրայ ոչ մի աշխատութիւն չէ եղած դեռ ոչ հայերէն և ոչ ալ եւրոպական լեզուով։ Franz Miklosich-ի վերը յիշուած աշխատութիւնը կը պարունակէ նոր յունարէն, պուլկարերէն, սերպերէն, ռումաներէն, լեհերէն, մեծ ու փոքր ռուսերէն, հունգարերէն ևն. լեզուներու մէջ գտնուած փոխառութիւնները. բայց հայերէնի փոխառութեանց մասին խօսք ալ չկայ։ Ճշմարիտ է թէ Պօլսոյ, Վենետիկի կամ Վիեննայի մէջ այլ և այլ ժամանակներ հրատարակուած են ռամկօրէնէ հայերէն մեծ և փոքր բառգրքեր, որոնց մէջ հաւաքուած են ժողովրդական լեզուին մէջ գործածական խումբ մը Թրքական բառեր և անոնց դիմացը նշանակուած հայերէն թարգմանութիւնը, բայց այս աշխատութիւնները չունին մի գիտական արժէք։ Նախ այն պատճառով որ Թրքական փոխառութիւններուն հաւաքումը ասոնց գոնէ մեծ մասին մէջ ամբողջական չէ։ Երկրորդ՝ եթէ ամբողջական ալ ըլլայ, բառերը չունին այն ճշտութիւնը՝ որ կը պահանջուի այսպիսի գիտական աշխատութեանց մէջ. այսինքն մասամբ նշանակուած են այս և մասամբ այն դաւառաբարբառին մէջ գործածական ձևերը, մեծ մասամբ ալ գրական Թուրքերէնի յատուկ ձևերը, առանց նշանակութիւն տալու հայոց մէջ առած ձևերուն։ Երրորդ՝ ասոնց նպատակը ռամկական լեզուն բարեփոխել և հայոց հայերէն ոսրվեցնել ըլլալով բացի հայերէն հոմանիշը դնելէ ուրիշ բանի հոգ տարած չեն. նշանակած չեն նոյն իսկ թէ նոյն բառը ինչ ձև ունի բուն Թրքերէնի մէջ ևն։

2. Այս Թերին լրացնելու համար պատրաստեցինք մերովանն ներկայ աշխատութիւնը։ Մեր այլևայլ բարբառներուն մէջ Թրքական փոխառութիւնները տարբեր տարբեր ձևեր առած ըլլալով, ամէնէն առաջ պէտք էր ընտրել որոշ դաւառաբարբառ մը և հետևել անոր մէջ գործածական ձևերուն։ Մենք յարմարագոյնը համարեցինք

Կոստանդնուպոլսոյ հայոց բարբառը. այսպէս համարելու ալ մի քանի պատճառներ ունէինք։ Նախ որ թրքական փոխառութեանց կողմէ ամէնէն աւելի հարուստ հայ բարբառը այս բարբառն էր և ուրիշ բարբառներու մէջ գործածական բոլոր թրքական փոխառութիւնները կը պարունակէր. որով Պոլսոյ բարբառն ընտրելով մեր հաւաքածոն աւելի ամբողջական պիտի ըլլար. մինչդեռ եթէ ուրիշ բարբառ մը ընտրէինք, Պոլսոյ բարբառէն աւելի աղքատ ըլլալով փոխառեալ բառերէն մաս մը՝ թէև Պոլսոյ հայոց մէջ գործածական, բայց չպիտի կրնար ներկայանալ մեր հաւաքած բառերուն շարքին մէջ։

Երկրորդ՝ Պոլիս լինելով օսմանեան տէրութեան մայրաքաղաքը, ինչպէս որ Պոլսոյ օսմանցոյ խօսած լեզուն օսմանցոյ դրական և պաշտօնական լեզուն է, նոյնպէս ալ հայոց գործածած գոնէ թրքական փոխառութիւնները կրնային պաշտօնական համարուիլ և տեսակ մը առաջնակարգ դիրք ստանալ։

Երրորդ՝ պոլսահայոց գործածած ձևերը ուրիշ բարբառներու մէջ գործածուած ձևերէն աւելի մօտիկ լինելով թրքական լեզուին ձևերուն, բառարանը գործածողներուն համար աւելի դիւրին պիտի լինէր պոլսական ձևերն ընտրելը։

Չորրորդ՝ Պոլիս լինելով աշխարհիս ամէնէն աւելի հայաշատ քաղաքը, այս բաղմամարդութիւնը նմանապէս տեսակ մը առաւելութիւն կուտար իրեն։

Հինգերորդ՝ Զմիւռնիոյ, Մանիսայի, Թէքիրտաղի, Նոր-Նախիջևանի, Խրիմի, Դրիդրուպոլսոյի ևն. ևն. հայոց թրքական փոխառութիւններն ալ շատ նման լինելով Պոլսոյ ձևերուն, այս ընտրութիւնը յարմարագոյնը կրնար դատուիլ։

Մեր աշխատութեան մէջ հաւաքեցինք ուրեմն բոլոր այն բառերը՝ որ Պոլսոյ հայերէն ժողովրդական բարբառը փոխ է առած թրքական լեզուէն, այս անուան տակ իմանալով ոչ թէ զուտ թուրքերէնը, այլ օսմանցոյ լեզուն, որ

կազմուած է զուտ Թուրքերէնի, պարսկերէնի և արաբերէնի խառնուրդով։ Այս լեզուն թէև աւելի յարմար ձայնով օսմաներէն կը կոչուի սովորաբար, բայց դոնէ դրքին վերնագրին մէջ աւելի պատշաճ դատուեցաւ «Թուրքերէն» դնել։

Օսմաներէնէ փոխառեալ բառերուն կցուած են նաև իտալերէն, նոր յունարէն, ֆրանսերէն, ինչպէս և Պոլսոյ հրէարէն (սպանական բարբառ մը), ռուսերէն, հունգարերէն և անգլիերէն լեզուներէն փոխառեալ բառերը, որոնց դոնէ ամենամեծ մասը Թուրքերէնի միջոցով հասած է մեզի։

Աշխատութիւնը աւելի կատարեալ ընելու համար պոլսահայոց փոխ առած բառերուն հետ համեմատութեան են դրուած նաև Վանի, Ղարաբաղի և Նոր-Նախիջևանի մէջ գործածուած ձևերը, եթէ կան. որով աշխատութեանս մէջ ներկայացուած կ'ըլլայ ընդհանուր հայ ազգաբնակութեան գլխաւոր չորս ծայրերուն կրած աղդեցութիւնը օսմաներէնէ։

Աշխատուած է որ Թուրքերէնէ փոխառեալ պոլսահայ բառերու հաւաքումը որքան կարելի է ամբողջական ըլլայ. ասոր համար մեզ մեծ ծառայութիւն են մատուցած Վենետիկի աշխարհաբարէ-դրաբար բառարանին երկու տպագրութիւնները, ինչպէս և Մ. Աբիկեանի օսմաներէն ընդարձակ բառարանը (տպ. Պոլիս, 1888), որ առանձին նպատակ է ունեցած զուտ Թուրքերէն բառերու ճոխ հաւաքում մը տալու։

Վերը ըսինք թէ Պոլսոյ բարբառը ուրիշ բարբառներու մէջ գործածուած բոլոր Թրքական փոխառութիւնները կը պարունակէր. պատահեցան սակայն բառեր, որոնք թէև յիշեալ բարբառներէն մէկուն կամ միւսին մէջ գործածական էին, սակայն Պոլսոյ բարբառին մէջ գոյութիւն չունէին. մենք այս բառերն ալ դրինք իրենց այբուբենական կարգին, նշանակելով թէ Պոլսոյ մէջ գործածական չէ, այլ միայն այս կամ այն բարբառին մէջ։ Տարակոյս չկայ թէ յիշեալ երեք բարբառներուն կամ ուրիշ բարբառնե-

բու մէջ ալ դեռ կը գտնուին ուրիշ փոխառեալ բառեր, որոնք Պոլսոյ բարբառին մէջ համապատասխան ձևեր չունենալով, նշանակուած չեն այստեղ։ Ասոնց հաւաքումն ալ կրնայ առանձին յատկուած մը կազմել։

Համառօտութեան համար աշխատութեանս մէջ դիմուած է հետևեալ ձևերուն.

1. Պ., Վ., Ղ., Ն, համառօտագրութիւնները կը նշանակեն Պոլիս, Վան, Ղարաբաղ, Նոր-Նախիջևան։

2. Ամէն բառ՝ որով նոր տող մը կ'սկսի, Պոլսոյ մէջ գործածական է. հակառակ պարագային որոշ կերպով նշանակուած է թէ «այս բառը Պոլսոյ մէջ գործածական չէ»։

3. Եթէ բառը նոյն ձևով գործածական է նաև յիշեալ երեք բարբառներէն մէկուն կամ միւսին մէջ, նշանակուած է քովը համառօտագրութեամբ։

4. Իսկ եթէ միւս բարբառներուն մէջ տարբեր ձև է առած կամ նշանակութիւնն է փոխած, նոյն տողին մէջ առանձինն նշանակուած է։

5. Երբ միւս բարբառները համապատասխան տարբեր ձևեր ունին և առաջին կամ տող սկսող բառը (այսինքն Պոլսոյ բարբառին յատուկ ձևը) միմիայն Պոլսոյ մէջ գործածական է, քովը դրուած է Պ. և ստորակէտով զատուած է միւս բարբառներուն այդ համապատասխան ձևերէն։

6. Վերջապէս երբ բառը բացի Պոլսէն ուրիշ բարբառի մէջ չկայ ամենևին ոչ նոյն և ոչ ալ համապատասխան ձևով մը, կը կազմէ առանձին տող, առանց Պ. համառօտագրութեան։

Յատկապէս Պոլսոյ ձևերուն սկիզբը դրուած են նշաններ՝ որոնք անոնց գործածութեան աստիճանը կը նշանակեն, հետևեալ կերպով.

† կը նշանակէ թէ բառը յատուկ է միայն հին սերունդին, այժմ քիչ գործածական է և հետզհետէ կը կորսուի։

* կը նշանակէ թէ նոյն բառը ունի նաև զուտ հայե-

րէն համապատասխան ձև, այնպէս որ խօսողը ազատ է խօսակցութեան մէջ այդ բառը գործածելու կամ ոչ։

* կը նշանակէ թէ բառը քիչ գործածական է և նոր է սկսած ներմուծուիլ լեզուին մէջ։

Ոչ մի նշան չունեցող ձևերը ամէնէն աւելի շատ գործածական ձևերն են. ասոնց մէջ գոնէ գոյականները հայերէն համապատասխան ձևեր չունին. միայն ածականները, բայերը ևն. կրնան մօտաւորապէս ուրիշ բառով կամ ուրիշ դարձուածներով թարգմանուիլ հայերէն։

Ամէն բառի դիմաց՝ հայերէն նշանակութեան քով գրուած է նաև նոյն նշանակութիւնը ֆրանսերէն թարգմանութեամբ, աշխատութիւնը յատկապէս եւրոպացի ուսումնականներուն աւելի մատչելի ընելու համար։

Տառադարձութեան մէջ Վանի և Ղարաբաղի ձևերը արևելեան տառադարձութեամբ են. Նոր-Նախիջևանի ձևերը Պատկանեանի տառադարձութեամբ և ճիշտ ու ճիշտ համապատասխան պօլսականին. իսկ այս վերջինը ուղղակի արևմտեան տառադարձութեամբ։ Մէկ դէպքի մէջ միայն արևելեան տառադարձութիւնը ի նկատի չէ առնուած համառօտութեան համար. այն է վերի 3⁰ պարագային, այսինքն երբ Վանի կամ Ղարաբաղի ձևը ճիշտ ու ճիշտ Պօլսոյ ձևն ունի և ասկէ միայն բ, գ, դ, ձ, ջ տառերով է տարբեր պ, կ, s, ծ, ճ տառերուն տեղ։

Գալով օսմաններէն բառերուն և ասոնց տառադարձութեան, բառերը նշանակուած են օսմանեան տէրութեան պաշտօնական-դրական լեզուին մէջ ընդունուած ուղղագրութեամբ. իսկ ասոնց քով աւելցուած է նոյն դրական լեզուով արտասանութիւնը՝ եւրոպական լեզուաբանական վերջին տառադարձութեամբ, առանց նկատի առնելու թաթարական կամ թուրք դաւառաբարբառներու, պարսկական և արաբական արտասանութիւնները։ Իսկ այս եւրոպական տառադարձութեան քով ալ նշանակուած է բառին նշանակութիւնը թուրքերէնի մէջ, եթէ

հայոց մէջ առած նշանակութենէն տարբեր է. եթէ ոչ նշանակութիւնը գրուած չէ։

Գ.

1. Ամէն լեզուի մէջ ալ, հին լինի այդ լեզուն թէ նոր, փոխառեալ բառերը երկու ճամբով միայն կրնան առաջ դալ. առաջին՝ գրքերու միջոցով և ուսումնական մարդոց ձեռքով եղած փոխառութիւններ, որոնք գրքերու մէջ միայն կ'ապրին և հաղիւ թէ կրնան բուն ժողովրդական լեզուին մէջ մտնել. սոնք կը կոչուին գրական-ուսումնական փոխառութիւններ։ Երկրորդ՝ բուն ժողովրդական փոխառութիւններ, որոնք իրարու հետ միասին ապրող երկու ժողովուրդներու մէջ կրնան առաջ դալ բերնէ բերան խօսակցութեամբ. սոնք ալ կը կոչուին ժողովրդական փոխառութիւններ։

Թուրքերէնը, որուն մատենագրութիւնը այնքան խեղճ է և այնքան ալ ուշ կ'սկսի, ոչ մի գրական փոխառութիւն ըրած է մեզի. մեր փոխառութիւնները բոլորն ալ կը պատկանին ժողովրդական փոխառութեան տեսակին և ըստ այսմ առաջ եկած են բուն ժողովրդական թուրքերէնէն։ Ասոր իբր ապացոյց կը ծառայեն հետևեալ պարադաները.

ա. Գրական թուրքերէնը՝ իբր խառնուրդ թաթարական, պարսկական և արաբական լեզուներուն, լի է այնպիսի պարսկերէն և արաբերէն բառերով ու ձևերով որ ժողովրդական լեզուն ամենևին չի ճանչնար. արդ՝ նոյն բառերը դոյութիւն չունին նաև մեր փոխառութեանց շարքին մէջ։ Մեր փոխառութեանց ամբողջութիւնը բաղկացած է միմիայն այն բառերէն, որոնք առհասարակ գործածական են խօսակցական-ժողովրդական թուրքերէնի մէջ։

բ. Գրական թուրքերէնը ունի շատ ձևեր՝ որոնք բաւական այլայլութիւն են կրած ժողովրդական լեզուին մէջ.

ՀԵՌ. ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

այսպէս՝ գրական թուրքերէն xotoz, jamešuy, čaryek, heyyet, müstehakk, nerdüban, vesvese, višne և այլն. և այլն. ձևերը ժողովրդական լեզուին մէջ դարձած եղած են fotoz, čamašər, čeyrek, hiyet, mustahak, verdiven, festese, fišne և այլն. և այլն.։ Արդ՝ մեր փոխառութիւններն ալ այս երկրորդ ձևերէն են և ոչ թէ առաջիններէն. հմմտ. Պոլսոյ բարբառով՝ ՀՕԹՕՂ, ՀԱՄԱՀԸՐ, ՀԷՅՐԷԿ, ՀԻՅԷԹ, ՄՈՒՍԱՀԱԽ, ՎԷՐՏԻՎԷՆ, ՀԷՍ-ՀԷՍԷԹ, ՀԻՇՆԷ և այլն. և այլն.։

Ասոնցմէ կը հետևի թէ թուրքերէնէ փոխառեալ բառ մը անպատճառ ժողովրդական թուրքերէն ձևին հետ համեմատելու է, և ոչ երբեք գրական թուրքերէն ձևին հետ. ճիշտ ինչպէս որ ֆրանսերէն, իտալերէն, սպաներէն կամ ռումաներէն բառ մը ստորին լատիներէնէ յառաջացած լինելով ստորին լատիներէնի հետ կը համեմատուի և ոչ բնաւ գրական լատիներէնի հետ։ Հակառակ պարագային, այսինքն երբ գրական թուրքերէն բառի մը հետ համեմատուի փոխառութիւնը, երևան պիտի գան լեզուաբանական այնպիսի օրէնքներ՝ որոնք իսպառ գոյութիւն չեն ունեցած հայկական շրթունքներու վրայ։ Այսպէս՝ վերի համեմատութիւններէն պիտի հետևցուէր թէ խ=ՀՀ, ն=վ, վ=ՀՀ, իւ=ու և այլն. և այլն., մինչդեռ այս փոփոխութիւնները թուրքերուն յատուկ են և ոչ երբեք հայոց *)։

Թէև մեր աշխատութեան մէջ պօլսեցոց բարբառին հետ միշտ համեմատութեան առնուած են նաև Նոր-Նախիջևանի, Վանի և Ղարաբաղի բարբառներուն թուրքական փոխառութիւնները, բայց դժբախտաբար նոյնը կարելի չի պիտի ըլլայ ընել նաև յաջորդ քննութեանս մէջ, որովհետև ծանօթ չեն ինձ այն ժողովրդական թրքական բարբառները՝ որոնց ծնունդ են Նոր-Նախիջևանի, Վանի և Ղարաբաղի փոխառութիւնները։ Քննութիւնս ուրեմն պիտի պարունակէ միայն պօլսահայ բարբառին թրքական փոխառութեանց ձայնական փոփոխութիւնները։

---

*) Այս խնդրին պիտի վերադառնանք ներածութեանս վերջը։

2. Օսմանեան գրական լեզուին այբուբէնը կը պարունակէ 32 տառ. բայց այս այբուբէնը շինուած ըլլալով յատկապէս արաբերէն և պարսկերէն լեզուներուն համար, ամենևին չի կրնար ներկայացնել օսմաներէնի ամբողջ ձայնական հարստութիւնը. այսպէս՝ մինչդեռ օսմանեան լեզուն ամբողջովին ձայնաւորներու ծանրութեան և թեթևութեան վրայ հիմնուած լեզու մըն է, այս այբուբէնը բացի ا-էն ուրիշ որոշ ձայնաւոր տառ մը չունի. ընդհակառակը այբուբէնը կը կրէ ت , س , ص—ذ , ز , ظ , ض—ت , ھ կրկնակ բաղաձայնները, որոնք բոլորովին աւելորդ ծանրութիւն են օսմաներէնի համար։ Ուստի մէկ կողմ թողելով օսմանեան այբուբէնը, ներկայ քննութեան համար կը գործածենք լեզուաբանական այբուբէնը՝ եւրոպական այբուբէնի շարքով։

Օսմաներէնի (գրական թէ ժողովրդական լեզու) ձայնական դրութիւնը կը պարունակէ 30 ձայն, հետևեալ կերպով.

Ա. Ձայնաւորներ՝ թիւով 8.

1. Մանր ձայնաւորներ—a, ə, o, u.

2. Թեթև ձայնաւորներ—e, i, ö, ü.

Բ. Բաղաձայններ՝ թիւով 22.

b, č, d, f, g, ġ, h, ǰ, k, l, m, n, p, r, s, š, t, v, x, y, z, ž.

Գ. Երկբարբառներ չկան օսմաներէն լեզուին մէջ։

3. Այս ձայներուն վրայ կ'անցնինք խօսիլ մի առ մի.

Ա. ՁԱՅՆԱՒՈՐՆԵՐ

1. Ծանր ձայնաւորներ

a.

1. Այս ձայնը օսմաներէնի մէջ դրաւորապէս կը ներկայանայ պարզ իւսթիւնով կամ իւսթիւնաւոր ا, آ, ع, اه, ء ուղղագրութիւններով, որոնք հաւասարապէս կը հընչուին a=ա, հայկական փոխառութեանց մէջ ալ պահելով ընդհանրապէս նոյն ա հնչումը. քիչ անգամ միայն ء գրականին մէջ կը հնչուի է։ Օրինակ *)

—قبا kaba=խապա «թանձր, կոշտ, բիրտ»; قباق kabak =խապախ «դդում»; تقليد taklid=թախլիտ «կեղծ»; تقلاق taklak=takla=թախլա «դլուխկոնծի»; تخت taxt=taxd= թախտ «դահ, դահոյք»; خراب xarab=խարապ «աւեր»։

ا—اقران akran=ախրան «ընկեր, հասակակից»; دلال dellal=tellal=թէլլալ «մունետիկ»; قما kama=խամա «դաշոյն»; قمارباز kumarbaz=խումարպազ «խաղամոլ»։

آ—آدا ada=ատա «կղզի»; آرشون aršun=aršən=արշըն «կանգուն, դաղ (չափ մը)»; آخور axor=axər=ախըր «ա-

*) Յաջորդ օրինակները հետևեալ կարգով են. 1. Գրական ձևին ուղղագրութիւնը և հնչումը. 2. Ասոր ժողովրդական հնչումը. 3. Հայոց մէջ ստացած ձևը. 4. Նշանակութիւնը։ Եթէ ժողովրդական ձևը նոյն է գրականին հետ, թիւ 2-ը զանց կ'ըլլուի։

խոռ»; آتاق atak=atik=ատիք «*խիզախ, ժիր, համարձակ*»; آفرین=aferin=aferim=ափէրիմ «*կեցցե՛ս, ապրե՛ս*»։

ع—عقرب akreb=ախրէպ «*կարիճ*»; عکسی aksi=ախսի «*հակառակ, հակառակասէր*»; معرفت marifet=մարիֆէթ «*հընարք, հնարիմացութիւն, ճարտարամտութիւն*»; تعجیز tajiz =թանիզ ընել «*ձանձրացնել, դլուխ ցաւցնել*»; لعنت lanet =nallet=նալլէթ «*անիծեալ*»; تمکار tamakyar=tamahkyar =թամահքյար «*ադահ, կծծի*»։

ա—عارسز arsəz=առսըզ «*անամօթ, անհանդարտ, ա-նառակ*»; عادت adeta=ատէթա «*սովորաբար, պարզապէս, հասարակ*»; عادت adet=ատէթ «*սովորութիւն*»; عالم alem= ալէմ «*աշխարհ, ամէն մարդ*»; عاشق ašək=ասըխ «*աշուղ*»։

ա—قوجه koja=խօճա «*մեծ, ահագին*»; مشته müšte= mušta=մուշտա «*բռունցք*»; قوپچه kopča=կոփճա «*կոճակ*»; مشربه mišrebe=mašrapa, moršupa=մորշուպա «*ըմպանակ, ջուրի թիթեղեայ մեծ բաժակ*»։

2. *Օսմանեերէնի* a *ձայնը բացի այս ընդհանուր և սովորական փոփոխութիւններէն՝ կը կրէ նաև հետևեալ մասնական փոփոխութիւնները՝ հայկական փոխառութեանց մէջ.*

ը—*այսպէս են* قدر kadar=խըտար «*չափ*». *օր.* աս խըտար «*այսչափ*». անխըտար «*այնչափ*». ինչխըտար «*որչափ*». ադխըտար «*այդչափ*». հoru խըտար «*հօրս չափ*» *և էն.*; حصیر hasər=խըսիր «*փսիաթ*»; ژاندارمه žandarma=ǰandarma =ճանտըրմա «*ոստիկան*»։

է—*Օսմ.* ay *ձայնը կը դառնայ* է՝ بر خیلی bir xayli= խէլ մը «*բազմաթիւ, խումբ մը*» և خیر xayr=խէր «*բարի գործք*» ձևերուն մէջ։

ə.

1. *Այս ձայնը օսմանեերէն գրչութեան մէջ կը համապատասխանէ պարզ էսրէի և կամ էսրէով* ا, ای, ی, ع, عی, ع *ձևերուն, որոնք հաւասարապէս* ը *կը հնչուին գը-*

բական թէ ժողովրդական օսմաներէնի, ինչպէս և հայկա-
կան փոխառութիւններուն մէջ։ Երբեմն միայն դրականին
մէջ կ'ունենան ի հնչումը։ Օրինակ՝

—قرلانغج kərlanġəǰ=խրուլանղրն «ծիծեռնակ»; جلق
ǰəlk=ճըլխ «հոտած (հաւկիթ)»; قناب kənab=kənnab=
խրնաբ «առասան, կանեփեայ լար»; خيانت xəyanet=խը-
յանէթ «չար»; صدق sədk=սրթխ «ներմեռանդութիւն»;
سنجاب sənǰab=սրնճապ «սկիւռ»; سپارش siparəš=səparəš=
սրփարրը «յանձնարարութիւն»։

ا—اخلامور əxlamur=ըխլամուր «թմբի»; اسپانك əspanak
=əsbannak=ըսպանճնախ «ծմել, շամին»; اسقره əskara=
ըսխարա «կասկարայ»; اصرغان əsərġan=ըսրղան «եղիճ»։

ای—ایلیق ələk=ըլըխ «գաղջ»; ایشل ایشل əšəl əšəl=
ըշըլ ըշըլ «փայլ ի փայլ, վառ ի վառ»; ایشیق əšək=ըշըխ
«լոյս, ճրագ, մոմ»։

ی—چقین čəkən=չըխրն «ծրար»; دیرلتی dərəltə=տը-
ռըլթը «անոտիք, դատարկ բան»; صیق sək=սրխ «խիտ,
հոծ»; تیغ tiġ=təġ=թրղ «հերիւն»; خرچین xərčən=xərčəl=
խրուչրլ «անընտել, ամաչկոտ, մարդէ քաշուող»։

ع—عرض ərz=ըռզ «պատիւ, ամօթի ղգացում». ու-
րիշ օրինակ չկայ։

عی, اع—Գրական լեզուին մէջ կան թէև օրինակներ,
բայց ասոնք չեն մնած ժողովրդական բարբառին մէջ,
ուստի և գոյութիւն չունին նաև մեր փոխառութեանց
մէջ. ինչ. اعراض əraz «երես դարձնել» արաբերէնէ։

2. Ժողովրդական բարբառին ə ձայնը շատ անդամ
մեր փոխառութեանց մէջ կը դառնայ նաև՝

ի—այս ձևափոխութիւնը տեղի կ'ունենայ 1. բոլոր
յատկացեալներու ծայրը. օր. آغاج قاوونی aġaǰ kavunə=
աղաճ խավունի «կիտրոն (բառացի՝ ծառի սեխ)»; تره اوتی
tere otə=թէրոյոթի «ազատքեղի նման խոտ մը»; قولاق توزی
kulak tozə=խուլախթոզի «քունք»; قوزی قولاغی kuzu ku-
laġə=խուզուխուլաղի «թրթնջուկ, դառնադմակիկ»; سایاغی
sayaġə=սայաղի «ճարպ» ևն.։

2. جى ՝ն՝ վերջացող և արհեստաւոր ցուցնող ա-նունների մէջ. օր. آشجى ašǰə=աշնի «խոհարար»; پاچاورجى pačavraǰə=փաչավրանի «հին լաթի կտորներ հաւաքող»; قوندرجى kundraǰə=խունցնուրանի «կօշկակար»; باشجى bašǰə=պաշնի «ոչխարի գլուխ ծախող»; آرپەجى arpəǰə=արփանի «գարի ծախող» և ն. և ն. առանց բացառութեան։

3. Ծանր բայերու անցեալ ընդունելութեան مش մը վերջաւորութիւնը նմանապէս առանց բացառութեան կը վերածուի միշ. օր. قزدرمق kəzdərmak «բարկացնել»=խրզտրմիշ ընել «բարկացնել»; آزمق azmak «կատղիլ»=ազմիշ ըլլալ «կատղիլ»; اولمش olməš=օլմիշ «հասուն, հասած» և ն. և ն.։

Այս երեք պարագաներուն մէջ ալ թրք. ə, ǰə, məš ծանր մասնիկները շփոթուած են համապատասխան և հոմանիշ թեթև i, ǰi, miš մասնիկներուն հետ։

4. Ուրիշ խումբ մը բառերու ծայրը կամ վերջավանկին մէջ գտնուած ə ձայները վերածուած են նմանապէս i։ Օրինակ՝ آلچا alčə=ալչի «գաճ»; آجا aǰə=անի «լեղի, դառն. 2. վրէժ»; آیا ayə=այի «արջ»; قالب kaləb=խալիպ «կաղապար»; قامش kaməš=խամիշ «եղէգ»; قایصه kayəsə=խայիսի «ծիրան»; حصر hasər=խըսիր «փսիաթ»; چایر čayər=չայիր «արօտ, մարգագետին»; ترشى turšə=թուրշի «թըթու (գոյ.)»; قاص قته kas katə=խասխաթի «չնթռկիլ նատիլ»; قارن آغریسى karən ağrəsə=խառնախսի «ձայնդ կտրի, ձայնդ մարի»։

է—այսպէս են՝ لايك layək=լայէխ «արժանաւոր, արժանի»; قايق kayək=խայէխ «նաւակ, նաւ»; تنبيه tenbih=թէմպէհ «պատուէր»; تخته بيتى taxta biti=թախտապէթի «մը-լուկ, փայտոջիլ»։

ու—چاقچ čakə=չախու «զմելի, կտրոց»; اويلم oyləm=օյլում «խոռոչ»։

o.

1. *Ժողովրդական լեզուին* o *ձայնը կը համապատասխանէ գրական լեզուին պարզ էօթրէին և կամ էօթրէով* و, او, ا, وا, ع, *դրչութիւններուն, որոնք նմանապէս կը հնչուին* o։ *Այս* o *ձայնը անփոփոխ կը մնայ նաև մեր փոխառութեանց մէջ։ Օրինակ՝*

'—طقسان doksan=soխսան «*ինսուն*»; صمون somun=սoմին «*բոլորաձև մեծ հաց*»; صكره sonra=սoղրա «*յետոյ*»; نخود noxud=nohud=ճoճուs «*սիսեռ*»; نقطه nokta=ճoխտա «*կէտ*»։

و—طوپطولو dop dolu=soփsoղu «*բոլորովին լի*»; بوغاز boğaz=պoղազ «*կոկորդ*»; روسپی rospi=orosbu=oռoսպu «*բոզ*»; دوست dost=sous «*բարեկամ*»; بوستان bostan=պoստան «*բանջարանոց*»; صوفی sofu= սoճu «*մոլեռանդ*»; خرطوم xortum=խoռթum «*պատիճ*»։

او—اوا ova=oվա «*դաշտ*»; اويمق oymak=oյմիc ընեղ «*փորել, փորագրել*»; اويا oya=oյա «*ժանեակ*»: اوطه oda=osա «*սենեակ*»; اورتاق ortak=orթախ «*ընկեր*»; اورتا orta =orթա «*մէջտեղ*»։

ا—اردو ordu=oռsnu «*բանակ*»։

وا—خوانچه xonče=խoնչա «*սեղան (մերգերով ևն. զարդարուած)*»; خواجه xoja=ճoճա «*տաճիկ վարժապետ, կարդացող*»։

ع—عثمانلو osmanlu=oսմանցի «*տաճիկ*»։

u.

1. *Ժողովրդական թուրքերէնի* u *ձայնը կը համապատասխանէ գրական թուրքերէնի պարզ էօթրէին և կամ էօթրէով* او, ا, ع, عو, و *դրչութիւններուն՝ որոնք նմանապէս թէ գրական և թէ ժողովրդական թուրքերէնի, ինչպէս և հայ փոխառութեանց մէջ կը հնչուին* ու։ *Գրականին մէջ երբեմն կը հնչուին նաև* ի։ *Օրինակ՝*

’—غرابيه ġurabiyye=xurabiye=խուրապիյէ «խմորեղէն մը»; رخصت ruxsat=ուրուխսաթ «արտօնութիւն, թոյլտուութիւն, հրամանն»; طلوم tulum=թուլում «տիկ»; بتپرست but-perest=putperes=փուբփէրէզ «կռապաշտ, անհաւատ»; بلوط bulut=պուլուս «ամպ»։

او—اوشاق ušak=ուշախ «սպասաւոր, մանչ, ծառայ»; اویدرما uydurma=ույտուրմա «կեղծ, սուտ, յարմարեալ, շինծու»; اویغون uyġun=ույղուն «յարմար»; اوچورم učurum=ուչուրում «գահավէժ»; اویوز uyuz=ույուզ «բորոտ, քոսոտ» ևն.։

ا—اصول usul=ուսուլ «միջոց, եղանակ, կերպ»; استره üstüre=ustura=ուստուրա «ածելի»; اوغور uġur=ուղուր «բարի ուղղ, յաջողութիւն»; امید ümid=umud=ումուտ «յոյս»։

ع—հայկական փոխառութեանց մէջ պատահած չէ. բայց դրական թուրքերէնն ունի. ինչ. عموم umum «ընդհանուր, հասարակաց, ամբողջ»; عبودیت ubudiyyet «ծառայութիւն» ևն.։

ع—հմմտ. դրակ. թրք. ملون melun «անիծեալ»։

و—موشمله mušmula=մուշմուլա «զղեար»; قورم kurum=խուրում «ճանճախարիթ, մուր»; پول pul=փուլ «նամակադրոշմ»; طوفان tufan=թուֆան «ջրհեղեղ»; مخصوص max-sus=մախսուս «դիտմամբ»։

2. *Հայկական փոխառութեանց մէջ թրք.* u *կը դառնայ նաև* i *կամ* ը. *այսպէս են՝* صویولی su yolə=սը յոլի «ջրմուղ»; صمون somun=սօմին «մեծ և կլոր հաց»; زیتون zey-tun=զէյթին «ձիթապտուղ»; اویون oyun=օյին «խաղ»; اویونجق oyunǰak=օյինճախ «խաղալիք»; غوجوق goǰuk=կօճիկ «տեսակ մը հաստ վերարկու»; قورشون kuršun=խուրշին «կապար»։

2. Թեթեւ ձայնաւորներ

e.

1. Ժողովրդական Թուրքերէնի e ձայնը կը համապատասխանէ դրականին պարզ իւսթիւնին կամ իւսթիւնով ا, ه, ۀ ձեւերուն, որոնք նմանապէս կը հնչուին է՝ թէ դրական և թէ ժողովրդական Թուրքերէնի արտասանութեամբ, ինչպէս նաև մեր փոխառութեանց մէջ։ Օրինակ՝

—كپنك kepeneg=քէփէնէկ «թիթեռնիկ»; تكرلك tekerlek=թէքէրլախ «անիւ»; رنك reng=ռէնկ «գոյն»; درد derd=տէրտ «ցաւ, վիշտ»; تذكره tezkire=teskere=թէսկէրէ «անցագիր» եւն. եւն.։

ا—اركك erkek=էրքէկ «արու»; انكنار enginar=էնկինար «կանկար»; اذيت eziyyet=eziyet=էզիյէթ «նեղութիւն, տանջանք»; اطراف etraf=էթրաֆ «բոլորտիք, շուրջ»; ازبر ezber=էզպէր «դոց սորվիլ»; ابريشم ebrišüm=ebišüm=էպիւշիւմ «ապրշում» եւն.։

ه—كرسته kereste=քէրէստէ «ատաղձ»; تپه tepe=թէփէ «դագաթ, բլուր»; مشه miše=meše=մէշէ «կաղնի» եւն.։

ۀ—نشه neše=նէշէ «խորժակ, տրամադրութիւն»; نشه‌لنمك nešelenmek=նէշէլէնմիշ ըլլալ «խորժ տրամադրութիւն ունենալ»։

2. Ասոնցմէ դուրս ժողովրդական Թուրքերէնի e ձայնը մեր փոխառութեանց մէջ դարձած է նաև՝

ա—اكشيمك ekšimek=աշխիլ «թթուիլ (կերակուրի համար)»; منديل mendil=մանտիլ «թաշկինակ»։

ու, o—جواب Jevab=ճօղապ, ճուղապ «պատասխան»։

3. Ժողովրդական Թուրքերէնն ey քանի մը տեղ կը դառնայ է. ինչ. شيخ šeyx=շէխ «տաճկի կրօնաւոր»; كيف keyf=քէֆ «քմահաճոյք, զուարճութիւն»; زيتون zeytun=զէթին «ձիթապտուղ»։

i.

1. *Ժողովրդական թուրքերէնի* i *հնչումը կը համապատասխանէ դրականին պարզ էսրէին կամ էսրէով* ا, ای, ی, ع, عی, اع *ձևերուն. ասոնք ալ թէ դրական և թէ ժողովրդական լեզուին, ինչպէս և մեր փոխառութեանց մէջ ունին ի ձայնը։ Օրինակ՝*

—كتابجى kitabjə = քիթապճի «*գրավաճառ*»; جلا jila = ճիլա «*փայլ*»; چلنكير čilingir = չիլինկիր «*դարբին*»; بللور billor = պիլլոր «*բիւրեղ*»։

ا—افترا iftira = իֆտիրա «*զրպարտութիւն*»; اكرام ikram = իքրամ «*հրամցնել*»; انجير injir = ինճիր «*թուզ*»; اشكنبه iškenbe = iškembe = իշկէմպէ «*քաղիրթ*»; اشته ište = իշտէ «*ահաւասիկ*»; اسكمله iskemle = իսկէմլի «*աթոռ*»։

ای—ايلك ilik = իլիկ «*ոսկորի ծուծ*»; ايجاد ijad = իճաս «*հնարել, դիւտ*»; اين in = ին «*որջ*»; ايشجى išji = իշճի «*բանուոր*»; ايلشك ilišik = իլիշիկ «*առկախ խնդիր, թերի մնացած, կիսկատար թողուած բան*»։

ى—سجيم sijim = սիճիմ «*առասան, լար*»; كيرج kirej = քիրէճ «*կիր*»; كيله kile = քիլէ «*գրիւ*»; ميل mil = միլ «*սլաք*»; ميشين mišin = mešin = մէշին «*ոչխարի մորթ, կաշի*»։

ع—علاج ilaj = իլաճ «*դեղ*»; عناد inad = ինաս «*յամառութիւն*»; عبرت ibret = իպրէթ «*օրինակ*»; عبارت ibaret = իպարէթ «*բաղկացեալ*»; علّت illet = իլլէթ, ճիլլէթ «*գէշ հիւանդութիւն, ախտ*»։

عى—*Այս ձևով են օրինակ* عيد iyd «*տօն, տօն օր*», عيسى Isa «*Յիսուս*» *ևն., բայց այս բառերը մնած են ոչ ժողովրդական լեզուին մէջ և ոչ ալ հետևաբար մեր մէջ։*

اع—اعلام ilam = իլամ «*դատարանի վճռագիր*»; اعلان ilan = իլան «*աղդ*»; اعتبار itibar = իթիպար «*յարգ, արժանիք*»։

ö.

1. *Ժողովրդական լեզուին* ö *հնչումը դրականին մէջ*

կը ներկայանայ պարզ էօթրիւով կամ էօթրիւով او, و, ع ձևերով. ասոնք ալ առհասարակ կը հնչուին էօ՝ թէ գրական, թէ ժողովրդական լեզուին և թէ մեր փոխառութեանց մէջ։ Օրինակ՝

՚—سكود söyüd = սէօյիւտ «ուռի»; كمور kömür = քէօմիւր «ածուխ»; كورك gövrek = կէօվրէկ «պաքսիմատ»; كمرك gömrük = կէօմրիւք «մաքս»։

او—اوكچه ökče = ökje = էօքճէ «կրունկ»; اورس örs = էօրս «դարբնոցի սալ»; اولوم ölüm = էօլիւմ «մահ»; اوكسز öksüz = էօքսիւզ «որբ»։

و—دوشمه döšeme = տէօշէմէ «տախտակամած»; كوبك göbek = կէօպէք «պորտ»; كوپرى köprü = քէօփրիւ «կամուրջ»; بوجك böjek = պէօճէկ «միջատ»։

ع—عمر ömr = էօմր «կեանք»; عذر özr = özür = էօզիւր «արդարացում, չքմեղանք»։

ü.

1. ժողովրդական լեզուին ü ձայնը կը համապատասխանէ գրականին պարզ էօթրէին կամ էօթրէով او, و, ع, ا գրչութիւններուն՝ որոնք նոյնպէս իւ հնչուածն ունին գրական և ժողովրդական լեզուին, ինչպէս և մեր փոխառութեանց մէջ։ Օրինակ՝

՚—شبه šübhe = šüpe = շիւփէ «կասկած, տարակոյս»; منجم müneǰǰim = միւնէճճիլ «աստղաբաշխ»; مژده müžde = միւժտէ «աւետիս»; كلاه külah = քիւլահ «գլխանոց»; كلخان külxan = külhan = քիւլան «հնոց» և ն.։

او—اوزوم üzüm = իւզիւմ «խաղող»; اوستون üstün = իւստիւն «գեր ի վերոյ»; اوتو ütü = իւթիւ «հարթուկ»; اوشنمك üšenmek = իւշէնմիւ ըլլալ «դանդաղիլ, ծուլանալ» և ն.։

و—دودك düdük = տիւտիւկ «սուլիչ»; كوتوك kütük = քիւթիւկ «կոճղ»; سوپورگه süpürge = սիւփիւրկէ «աւել»; چورك čürük = չիւրիւկ «փտած» և ն.։

ع—عفونت ufunet = üfünet = իւֆիւնէթ «բորբոքում»;

ուրիշ օրինակ չկայ. թէև գրական լեզուն ունի عنوان ünvan «անուն, հռչակ», علیا ülya «բարձրադոյն» եւն. ձևեր, բայց սոնք չեն մտած ժողովրդական լեզուին, հետևաբար նաև հայոց փոխառութեանց մէջ։

ا—استوپو üstüpü = իւսթիւփիւ «խծուծ»; استوبج üstübeǰ = իւսթիւպէճ «սպիտակադեղ» եւն.։

Բ. ԲԱՂԱՁԱՁՆՆԵՐ

b.

1. Ժողովրդական b ձայնին դէմ գրականը ունի միշտ ب ձևը, որ կը հնչուի նոյնպէս b. այս հնչումը անփոփոխ կը մնայ նաև մեր փոխառութեանց մէջ։ Օրինակ՝ بزاز bezzaz = bezaz = պէզազ «կտաւավաճառ»; بسبللى bésbelli = պէ՛սպէլլի «բոլորովին յայտնի»; بهار bahar = պահար «համեմ»; بهار behar = bahar = պահար «գարուն»; تباشير tebašir = tebešir = տէպէշիր «կաւիճ»; چبوق čəbuk = čubuk = չուպուխ «գաւազան, ցուպ»; حب hább = hab = հապ «դեղահատ»; خراب xarab = խարապ «աւեր»; صبر sabr = սապր, սապրը «համբերութիւն»; عجائب aǰaib = ահայիպ «զարմանալի բան»; قباق kabak = խապախ «դդում»; هندبا hindiba = հինտիպա «եղերդ»; يبانجى yabanǰə = յապանճի «օտար» եւն. եւն.։

2. Սոյն b ձայնը հայկական փոխառութեամբ փ-ի է վերածուած بتون bütün = փիւթիւն «ամբողջ» և սակէ بسبتون büsbütün = փիւսփիւթիւն «բոլորովին» բառերուն մէջ։

č.

1. Ժղ. թրք. č ձայնին դէմ կը գտնենք գրական թրք. چ č և հայ. չ։ Օրինակ՝ چفته čifte = չիֆտէ «զոյգ»;

چكركه čekirge = չէքիրկէ «մարախ»; چكمجه čekmeje = չէքմէճէ «դարակ, գզրոց»; چولاق čolak = չօլախ «ձախլիկ»; چويد čivid = չիվիտ «լեղակ»; كچه keče = քէչէ «թաղիք»; پاچاورا pačavra = փաչավրա «հին ցնցոտի»; قوچ koč = խօչ «խոյ»; كوچ göč = կէօչ «չու»; ساچى sačə = սաչի «հարսի օժիտ»; قيچ kəč = խըչ «կող»; قوچان kočan = կօչան «կաղամբի ևն. կուրծ»; قولچاق kolčak = խօլչախ «թևնոց»; قاچاق kačak = խաչախ «մաքսանենգ, փախստական» ևն.։

2. *Այս* č *ձայնը հայկական փոխառութեանց մէջ բաղաձայնէ անմիջապէս առաջ գտնուած ժամանակ կը վերածուի* c-*ի. իսկ եթէ նոյն* č-*էն առաջ նաև* ն *ձայնը կայ, կը ջնջուի. այսպէս են* ايچ ič donə = իcսօնի «վարտիք»; ايچرت ičret = իcրէթ «խմիչք, օղի ևն.»; اوچقور učkur = ուcխուր «վարտիքի կապ, խոնջան»; رنجبر renjber = renčber = ըռէcպէr «բանւոր, մշակ»։ *Այս օրէնքը կը գտնենք նաև բուն հայկական բառերու մէջ. ինչ.* ճաcնալ = ճանչնալ. աcկ = աչք. մէcկ = մէջք ևն.։

3. *Նոյն* č *ձայնը* ճ-*ի կը վերածուի քանի մը տեղ՝ խ ձայնէն եռք. հմմտ.* اقچه akče = ախճէ «ստակ»; بوغچه boğča = bohča = պօխճա «ծրար»; باغچه bağče = bahje = պախճա, պախճէ «պարտէզ» ևն.։

d.

1. *Ժողովրդական թուրքերէնի* d *հնչումը կը ծագի դրականին* د d, ض d, ت t, ط d *ձայներէն. հայկական փոխառութեանց մէջ ժողովրդական* d *անփոփոխ կը մնայ։ Օրինակ՝*

د—دها daha = տահա «դեռ, տակաւին»; ديك dibek = տիպէկ «սանդի տոռն»; دينج dinj = տինճ «առոյգ, պնդակաղմ»; سكود söyüd = սէօյիւտ «ուռի»; كدر keder = քէտէr «վիշտ, ցաւ»; هديه hediyye = hediye = հիէտիյէ «նուէր, ընծայ»; يدك yedek = յէտէկ «պահեստի»; زندان zəndan = զընճ-

տան «գնդան»; سدف sedef = սէտէֆ «սատափ»; قدوز kuduz = խուտուզ «կատաղած (շուն)»; كچيد gečid = կէչիտ «անցք» և ն։

ض — قاضى kadə = խատի «դատաւոր»; قاضى‌كوى kadəköy = խատիքէղ «Քաղկեդոն, Դատբգիւղ»; خضر الياس xədərülyas = xədrellez = խըտրէլլէզ «գարուն և ամառ»։

ط — طمر damar = տամար «երակ»; اطا ada = ատա «կըղզի»; طماغ damağ = տամաղ «քիմք»; طياق dayak = տայախ «ծեծ, նեցուկ»; طيانقلى dayanəklə = տայանըխլը «դիմացկուն»; طورلاق dorlak = տորլախ «ծոյլ, դանդաղկոտ»; طاز daz = տազ «ճաղատ»; طاره dara = տարա «ապրայ»; طارى darə = տարը «կորեակ»; طاغتمق dağətmak = տաղըթմիշ ընել «ցրուել, բաշխել»; طانه dana = տանա «հորթ»։

ت — تيمور timur = demir = տէմիր «երկաթ»; تيمورجى timurjə = demirji = տէմիրճի «երկաթագործ»; تمغا tamğa = damga, damğa = տամղա «մնիք, դրոշմ»; تمغالى tamğalə = damğalə, damgalə = տամղալը «դրոշմեալ»; تباشير tebašir = tebešir = տէպէշիր «կաւիճ»։

f.

1. Ժղ. թրք. f ձայնը = դրակ. թրք. ف f = հայ. Ֆ. Օրինակ՝ فرطونه furtuna = Ֆուրթունա «փոթորիկ»; فرمان ferman = Ֆէրման «հրովարտակ»; فلز filiz = Ֆիլիզ «ընձիւղ»; فقير fakir = fakər = Ֆախըր «աղքատ»; فراجه feraje = Ֆէրաճէ «օթոց, կրկնոց»; دف def = tef = թէֆ «դափ»; كيف keyf = fէֆ «ուրախութիւն, զուարճութիւն, ուրախ տրամադրութիւն, քմահաճոյք»; كوف küf = fիւֆ «մգլացութիւն»; صافى safi = սաֆի «միայն, զուտ, պարզ»; قطايف kataif = kadayif = խատայիֆ «խմորեղէն մը»; سفيل sefil = սէֆիլ «խեղճ, թշուառ»; آفرين aferin = áferim = աֆէրիմ «կեցցէս, ապրի՛ս» և ն.։

2. Ժղ. թրք. f ձայնը կրնայ դալ նաև դրակ. թրք. خ x, و v և ح h ձայներէն. այսպէս են՝ صلح sulh = sulf = սուլֆ «հաշտութիւն»; خوطوز xotoz = fotoz = Ֆոթոզ «կա-

նանց յատուկ՝ գլուխ կապելու լաթ»; وشنه vişne = fişne = **Ֆիշնէ** «*բալ*»; وسوسه vesvese = fesfese = **Ֆէսֆէսէ** «*կասկած, մտատանջութիւն*»։

g.

Ժղ. թրք. g *ձայնը ունի հետևեալ համապատասխանութիւնները.*

1. *Ժղ. թրք.* g = *դրակ. թրք.* ك g = *հայ.* կ։ *Օրինակ՝* كل gül = **կիւլ** «*վարդ*»; كليشى كوزل geliši güzel = **կէլիշի կիւզէլ** «*քաջ պատահմանն*»; كيجه‌لك gijelik = gejelik = **կէճէլիկ** «*գիշերազգեստ*»; خركله xergele = hergele = **հէրկէլէ** «*տրմուղ ձի*»; ديدركن dedirgin = **տէտիրկին** «*աստանդական, վտարանդի*»։

2. *Ժղ. թրք.* g = *դրակ. թրք.* غ g = *հայ.* կ։ *Օրինակ՝* غاز gaz = **կազ** «*քարիւղ*»; غاغه gaga = **կակա** «*կըտուց*»; غوجوق goğuk = **կօճիկ** «*հովուական վերարկու*»; غرغره gargara = **կառկառա** «*բերանը ողողել, խաղալ*»։

3. *Ժղ. թրք.* g = *դրակ. թրք.* غ ġ = *հայ.* ղ։ *Օրինակ՝* قرلانغج kərlanġəǰ = kərlangəǰ = **խրուլանիրն** «*ծիծեռնակ*»; قارغه karġa = karga = **խառղա** «*ագռաւ*»; تمغا tamġa = damga = **տամղա** «*կնիք, դրոշմ*»։

4. *Ժղ. թրք.* g = *դրակ. թրք.* غ g = *հայ.* ղ։ *Օրինակ՝* قانغال kangal = kangal = **խանղալ** «*ոլոր, դալար*»; مانغال mangal = mangal = **մանղալ** «*կրակարան, ձեռքի վառարան*»; مانغر mangər = mangər = **մանղր** «*դանդ, խելևէշ*»; طولغون dolgun = dolgun = **տօլղուն** «*լի, առատ*»։

ġ.

1. *Ժղ. թրք.* ġ *ձայնը կը համապատասխանէ միշտ դրականին* غ ղ *ձևին. նոյն ձայնը մեր փոխառութեանց մէջ կ'ստանայ* ղ *և* խ *ձևերը։ Օրինակ՝*

ղ = غ — باغرساق bağərsak = **պաղրսախ** «*աղիք*»; دغدغه

dağdağa = տաղտաղա «հոգ, նեղութիւն, ձանձրացուցիչ ըղ-բաղում»; طوغوش doğuš=տղուշ «ծնունդ, ընութիւն»: صاغناق sağanak=սաղանախ «տեղատարափ»; صاغ sağ=սաղ «ողջ, կենդանի»; صاغلام sağlam = սաղլամ «ամբողջ, անապարտ»; ياغما yağma=յաղմա «աւար»։

խ=ջ—Այսպէս կը լինին՝

Բոլոր այն ջ-երը՝ որոնք յառաջացած են ծանր ق-ով վերջացող բառերու ածանցմամբ։ Օրինակ՝ قباق kabak = խապախ «գդում» և صاقز قباغی sakəz kabağə = սախըզ խապախի «տեսակ մը գդում»; بالق balək = պալըխ «ձուկ» և قليج بالغی kələj baləğə = խըլրն պալըխի «թրաձուկ»; اوجاق oğak=օճախ «վառարան» և قهوه اوجاغی kahve oğağə=խախվէ օճախի ևն.։ Այս հաշուով հայերէնի մէջ բառը ածանցման ժամանակ փոփոխութիւն չի կրեր։

2. Ժղ. թրք. ğ ձայնը կը համապատասխանէ նաև գրական ق k ձևին, որ հայերէնի մէջ ալ կը մնայ ղ. այսպէս՝ لقب lakab=lağab=լաղապ «մականուն»։

h.

Ժղ. թրք. h կը ներկայացնէ հետևեալ համապատասխանութիւնները.

1. Ժղ. թրք. h = գրակ. թրք. ح h = հայ. հ։ Օրինակ՝ حمال hammal = hamal = համալ «բեռնակիր»; حمامجی hamamjə=համամճի «բաղնեպան»; حشاری hašarə = հաշարի «անառակ»; حلاج hallaj = halaj = հալաճ «բուրդ գզող»; محجوب mahjub=մահճուպ «ամթահար»; محروم mahrum = մահրում «զուրկ»; سلاح silah = սիլահ «զէնք»։

2. Ժղ. թրք. h = գրակ. թրք. ه h = հայ. հ։ Օրինակ՝ هوا heva=hava=հավա «օդ»; هيئت heyyet=hiyet = հիյէթ «կերպարանք»; همان heman = hemen = հէմէն «իսկոյն»; هله hele = հէլէ «նամանաւանդ»; هفتالق haftalək = հաֆտալըխ «շաբաթական վարձք» ևն.։

3. Ժղ. թրք. h = գրակ. թրք. ع (որ չի հնչուիր) =

հայ. հ։ Օրինակ՝ ساعت sa'at=sahat=սահաթ «ժամ, ժամացոյց»; متاع meta'=matah=մաթահ «ապրանք»; صناعت sənа'at =senahat=զէնահաթ «արհեստ» եւն.։

4. ժղ. թրք. h = դրակ. թրք. ح h = հայ. խ։ Օրինակ՝ احمق ahmak=ախմախ «ապուշ»; احباب ahbab = ehbab, ahbab = ախպաբ, էխպաբ «բարեկամ, մտերիմ»; احتياج ihtiyaj = ehtaj = էխտաճ «կարօտ»; حلقه halka = խալխա «օղակ»; حدّ kadeh=խատէխ «բաժակ»; تسبيح tesbih=tezbih =թէզպէխ «համրիչ»; حصير hasər=խըսիր «փսիաթ»; محتاج muhtaj=mühtaj=միւխտաճ «կարօտ»։

5. ժղ. թրք. h=դրակ. թրք. ه h=հայ. խ։ Օրինակ՝ قهوه kahve = խախվէ «խահուէ. 2. սրճարան»; كهيا kehya = էխիյա «թաղապետ»; كلاه külah = միւլախ «գնդուղ, դըլխանոց»։

6. ժղ. թրք. h = դրակ. թրք. ف f = հայ. հ։ Օրինակ ունինք՝ مفلس mürlis= mühlüz=միւհլիւզ «անտանկ»։

7. ժղ. թրք. h = դրակ. թրք. خ x = հայ. հ. ինչ. ذخيره zaxire=zahre=զահրէ «նպարեղէն»; خفيف xafif = hafif=հաֆիֆ «թեթեւ»; خلاط xalat = halat = հալաս «հաստ չուան»; يخنى yaxni=yahni=յահնի «տեսակ մը կերակուր»։

J.

1. ժղ. թրք. j = դրակ. թրք. ج j = հայ. ճ։ Օրինակ جبا jaba = ճապա «ձրի»; جبه jübbe = ճիւպէ «վերարկու»; جورجونه jurjuna=jurjina = ճուրճինա «խեղկատակութիւն»; حاجى haji=հաճի «մահտեսի»; جويز jeviz=ճէվիզ «ընկոյզ»; بوجك böjek = պէօճէկ «ճճի, միջատ»; جوج avuj = ավուճ «ափ»; كيرج kiref=քիրէճ «կիր»; قصقانج kəskanj=խրսխանճ «նախանձոտ» եւն.։

2. č ձայնին համապատասխան ձեւով j ձայնն ալ բաղաձայնէ առաջ հայ փոխառութեանց մէջ կը վերածուի ժ–ի. ասոր համար ունինք وجدان vijdan=վիժտան «խիղճ» օրինակը։

3. Տես ž։

k.

Ժղ. Թրք. k *ձայնը կը ներկայացնէ հետևեալ համապատասխանութիւնները.*

1. *Ժղ. Թրք.* k = *դրակ. Թրք.* ق k = *հայ.* խ։ *Օրինակ՝* قالچه kalča = խալչա «*զխաւ, ազդր*»; قتيق kətək = խընբրխ «*խծուծ*»; قزاق kəzak = խընզախ «*սահնակ*»; باشقه baška = պաշխա «*ուրիշ*»; باردق bardak = պարտախ «*գաւաթ*»; اقبال ikbal = իխպալ «*բախտ, յաջողութիւն*»; اشقيا eškəya = էշխիյա «*աւազակ*»; قرقايق kərkayak = խընխայախ «*օձասանդր*» *ևն. ևն.։ Այս ընդհանուր և շատ սովորական կանոնին իբր բացառութիւն պէտք է հաշուել՝*

2. *Ժղ. Թրք.* k = *դրակ. Թրք.* ق k = *հայ.* f։ *Օրինակ՝* آووقات avokat = abukat = ապուքաթ «*փաստաբան*»; انتيقه antika = անթիքա «*հնութիւն*»; بانقه banka = պանքա «*դրամատուն*»; بالقون balkon = պալքոն «*պատշգամ*»; لوقانده lokanda = lokanta = լոքանթա «*ճաշարան*»; انبيق inbik = ինպիք «*թորակ*»; آتاق atak = atik = ադիք «*խիզախ, ժիր*»; دقيقه dakəka = takke = թաքկէ «*վայրկեան*»; ذوق zevk = zefk = զէֆկ «*ուրախութիւն, զուարճութիւն*»; *և ասոնց նման ուրիշ քանի մը հաղուադէպ բառեր, ամենամեծ մասը օտար, եւրոպական լեզուներէ փոխառեալ։*

3. *Ժղ. Թրք.* k = *դրակ. Թրք.* ك k = *հայ.* f։ *Օրինակ՝* كمور kömür = քէօմիւր «*ածուխ*»; كوك kök = քէոք «*արմատ*»; كرتنكلر kertenkeler = kertenkele = քէրթէնքէլէ «*մողէս*»; سكسان seksen = սէքսէն «*ութսուն*»; بكرى bekri = պէքրի «*սոսկալի գինեմոլ*»; حكيم hekim = հէքիմ «*բժիշկ*»; ديكن diken = tiken = թիքէն «*փուշ*» *ևն.։ Այս ալ ընդհանուր և սովորական ձևն է դրակ. Թրք.* ك k *ձայնին։*

4. *Ժղ. Թրք.* k = *դրակ. Թրք.* ك k = *հայ.* կ։ *Այս փոփոխութիւնը տեղի կունենայ միայն բառին վերջը և այն պարագային միայն, երբ այս* k *ձայնը Թուրքերէնի մէջ ածանցման կամ հոլովման ժամանակ կը վերածուի* y *կամ* g *ձայներուն. ինչ.* فشنك fišenk = *սեռ.* tišengin,

ուստի և հայ. ՔիՇէնկ = «*փամփուշտ*»; دوشك döšek = *սեռ.* döšeyin, *տրակ.* döšeye, *ուստի և հայ.* տէօշէկ «*անկողին*»։ *Այսպէս են՝* كيجه‌لك gijelik = gejelik = կէճէլիկ «*դիշերազգեստ*»; سيليك silik = սիլիկ «*սրբուած, մաշած (դրամ)*»; ديرك direk = տիրէկ «*դերան*»; اشك ešek = էշէկ «*էշ*»; شبك šebek = շէպէկ «*կապիկ մը*»; دستك destek = տէստէկ «*ներցուկ, յենցակ*» *և.ն. և.ն.*։—*Ասոր հակառակ այն բառերը՝ որոնց վերջաւորութ.* k-ն *փոփոխութիւն չի կրեր հոլովման կամ ածանցման ժամանակ, նոյնպէս անփոփոխ կը մնան հայերէնի մէջ։ Օր.* كوك kök, *սեռ.* kökin = *հայ,* քէօք «*արմատ*»; كورك kürk, *սեռ.* kürkün = *հայ.* քիւրք «*մուշտակ*» *և.ն.*։

Նոյն փոփոխութիւնը տեղի կ'ունենայ նաև բառի մէջ խ, ս *և.ն. բաղաձայններուն քով։ Օր.* تذكره tezkere = թէզկէրէ «*անցագիր*»; عسكر asker = ասկէր «*զինուոր*»; اسكمله iskemle = իսկէմլի «*աթոռ*»; اسكله iskele = իսկէլէ «*նաւամատոյց*»; اختيار ixtiyar = էխտիյար «*ծեր*»; اختبار ixtibar = էխտիպար «*յարգ, արժանիք*» *և.ն. և.ն.*։

5. *Ժղ. Թրք.* k = *դրակ. Թրք.* ق k = *հայ.* կ։ *Այս փոփոխութիւնը կը պատահի միայն հետևեալ օրինակներուն մէջ.* حقباز hokkabaz = օկկապազ «*ճեռնածու*»; قولچقه koločka = կոլոչկա «*թուխս*»; قوپچه kopča = կոփչա «*կոճակ*»; كلابدان kəlabdan = կըլապտան «*ոսկեթել*»; قلبه kulibe = կուլիպէ «*խրճիթ*»; قازينو kazino = կազինօ «*եւրոպական սրճարան*»; قارنابيت karnabit = կառնապիթ «*ծաղկակաղամբ*»; قوچان kočan = կոչան «*կաղամբի կուրծ*»; قوليوه koliva = կոլիվա «*հատիկ (ցորենով քաղցրեղէն մը)*»։

6. *Ժղ. Թրք.* k = *դրակ. Թրք.* ك k = *հայ.* խ։ *Կը պատահի խիստ քիչ անգամ։ այսպէս՝* ايكنلك iynelik = իյնէլիխ «*ասղաման*»; فتنلك fitnelik = ֆիթնէլիխ «*վրան ոսկեթել փաթթելու փայտերու ամանը*» *և.ն.*։

7. *Ժղ. Թրք.* k = *դրակ. Թրք.* غ ġ = *հայ.* խ. *այս երևոյթը կը պատահի միայն բառասկզբին. ինչ.* غيب ġayb = kayəb = խայիպ «*կորսուիլ*»; غمسز ġamsəz = kamsəz = խամսըզ «*անհոգ*»; غيرى ġayri = kayrə = խայրի «*ուրիշը, բացի,*

այլ և։»; غيطان ġaytan=kaytan=խայթան «լար, առասան»; غماز ġammaz = kamaz = խամազ «բանտարկու, քսու»; غنچه =ġonče=konča= խօնչա «կոկոն»։

l.

1. Ժղ. թրք. l=դրակ. թրք. ل l=հայ. լ։ Օրինակ՝ طلسم təlsəm=tələsəm = թլլըսըմ «յուռութ»; قيل kəl=խըլ «բաշ, մազ»; مال mal=մալ «ապրանք»; ملّت millet=միլլէթ «ազգ»; بال bal = պալ «մեղր»; لاله lale = լալէ «կակաչ»; لايك layək=լայէխ «արժանաւոր, արժանի»; لبلبى leblebi= լէպլէպի «խորոված սիսեռ»։

2. Ժղ. թրք. l=դրակ. թրք. ن n=հայ. լ։ Այսպէս են հետեւեալ օրինակները. فنجان finjan = filjan = ֆիլճան «բաժակ»; خرچين xərčən=xərčəl=խըրչըլ «անընտել, մարդամօտիկ չեղող»; جهنم jehennem=jehellem=ճէհէլլէմ «դըժոխք»; تمنا temenna = temellah = թէմէլլան «տաճկական յարդալից բարև»։

3. Ժղ. թրք. l=դրակ. թրք. د d, ر r=հայ. լ։ այսպէս՝ ياصدانمق yasdanmak = yaslanmak = յասլանմիշ ըլլալ «կռթնիլ, ընկողմանիլ»; زنجير zenjir = zinjil = զինճիլ «շղթայ»։

m.

1. Ժղ. թրք. m = դրակ. թրք. م m = հայ. մ։ Օրինակ՝ مومیا mumya=momya=մօմյա «զմռսեալ դի»; موصلق musluk=մուսլուխ «ծորակ»; مای mai=mavi=մավի «երկնագոյն կապոյտ»; موم mum=mom=մօմ «մոմ»; بلغم belġam =balgam=պաղլամ, պալղամ «մաղաս»; حمامجى hammamjə =hamamjə=համամճի «բաղանեպան» ևն. ևն.։

2. منجم münejjim բառին մէջ վերջաւոր m ձայնը պ-ի վերածուելով բառս դարձած է հայ. միւնէճճիպ «աստղաբաշխ»։

n.

1. *Ժղ. Թրք.* n=*դրակ. Թրք.* ن n=*հայ.* ն։ *Օրինակ՝* نانج nana=nane=նանէ *«անանուխ»*; نره na're = naǧara = նադարա *«դոչիւն, աղաղակ»*; نظر nazar = նազար *«չար աչք»*; قوناق konak=խօնախ *«ապարանք»*; قوندق kundak = խունդախ *«խանձարուր»*; طاوشان tavšan=թաՉՉան *«նապաստակ»*; كمان keman = քէման *«ջութակ»*; صمان saman = սաման *«յարդ» ևն.։*

2. *Ժղ. Թրք.* n=*դրակ. Թրք.* ڭ n = *հայ.* ն։ *Օրինակ՝* سكير sinir = սինիր *«ջիղ, նեարդ»*; يوك ايپكى yün ipeyi = յունիփէյի *«բրդեայ թել»*; يكاق yanak=յանախ *«այտ»*; بكز benz=պէնզ *«երեսի դոյն»*; چكه čene = čenye = չէնյէ *«կըզակ»*; بكزتمك benzetmek=պէնզէթմիՀ ընել *«նմանցնել» ևն։*

3. *Ժղ. Թրք.* n = *դրակ. Թրք.* ڭ n = *հայ.* ղ։ *Այսպէս են՝* صكره sonra=սօղրա *«յետոյ»*; ياكلش yanləš=յաղլըՀ *«սխալ»*; ياكلمق yanəlmak=յաղըլմիՀ ըլլալ *«սխալիլ»։*

4. *Ժղ. Թրք.* n=*դրակ. Թրք.* ل l=*հայ.* ն։ *այսպէս է* سلسله silsile=sinsile=սինսիլէ *«աղդատոհմ, դերդաստան»։*

p.

1. *Ժղ. Թրք.* p = *դրակ. Թրք.* پ p = *հայ.* փ։ *Օրինակ՝* پاى pay = փայ *«բաժին»*; پرمقلق parmaklək = փարմախլըխ *«վանդակապատք»*; پلاو pilav = փիլաւ *«եղինձ»*; پنبه penbe = pembe = փէմպէ *«վարդագոյն բաց կարմիր»*; پيره pire=փիրէ *«լու»*; پڤ tepe = թէփէ *«գագաթ, բլուր»*; چوپ čöp = չօփ *«աղբ»*; سوپورگه süpürge = սիւփիւրկէ *«աւել»*; صوپا sopa = սօփա *«բիր»*; تورپ turp = թուրփ *«բողկ» ևն.։*

2. *Ժղ. Թրք* p = *դրակ. Թրք.* ب b = *հայ.* փ։ *Օրինակ՝* محبس mahbes=mapus=մափըս *«բանտ»*; ضبطيه zabtiyye =zaptiye = զափտիյէ *«ոստիկան»*; حبس habs = hapəs=հա-

փրս «բանտ» ևն.։ Ասոնց մէջ b վերածուած է p-ի քովի բաղաձայններուն խուլութեան պատճառաւ։

r.

1. Ժղ. Թրք. r=դրակ. Թրք. ر r=հայ. r։ Օրինակ՝ درهم dirhem = direm = sram «տաճկական դրծածական ամենափոքր կշիռը, 1/400 մաս օխայի»; دیری diri = tiri «ողջ, կենդանի»; دیرك direk = tirek «գերան»; سپورکه süpürge=sipirkē «աւել»; سرپمق serpmek=serpimic ընել «սրակել»; زهر zehr=zehir=zēhir «թոյն» ևն.։

2. Ժղ. Թրք. r=դրակ. Թրք. ر r=հայ. n։ Օրինակ՝ سرای seray=saray=saraj «պալատ»; ترلا tarla = tarla «ածու, արտ»; تکرلك tekerlek = tekerlag «անիւ»; بورشمق burušmak=purušmic ըլլալ «կծկիլ, փոթոթիլ»; زرح zərh =zərx=zrx «զրահ» ևն ևն.։

3. Ժղ. Թրք. r = դրակ. Թրք. ى y = հայ. r. այսպէս է միայն جامشوی Jamešuy=čamašer=չամաշըր «լուացք» բառին մէջ։

4. Ժղ. Թրք. r=դրակ. Թրք. ر r=հայ. l ունին հեռաւեալ բառերը. ارتیق artek=alik «ել, այլ ևս», հայերէն al համանիշին l-ին պատճառաւ; شرنقه širinka = cilinka «դրեխ»։

5. Իսկ Թրք. ر-ով սկսող բառերը հայերէնի մէջ բուն հայկական արտասանութեան օրէնքներուն համեմատ կըստանան ը, ի, o, ու ձայնաւորները. այսպէս՝ ու, եթէ յաջորդ ձայնաւորը ու է. o՝ եթէ յաջորդ ձայնաւորը o է. ի՝ եթէ յաջորդ ձայնաւորը ի է. իսկ ը՝ եթէ յաջորդ ձայնաւորը ը, է կամ ա է։ Օրինակ՝

ը.—راحت rahat=ըռահատ «հանգիստ»; رقم rakam = ըռակամ «թիւ, թուանշան»; رنده rende = ըռէնտէ «քերիչ»; رشوت rišvet=rəšvat=ըռըշվատ «կաշառք»; ریختم rixtim=rəxtəm=ըռըխտըմ «քարափ» ևն.։

ի.—رجا reja=rija=irinja «ինդիրք, աղաչանք»։

o.—روسپی rospi = ոռոսպու «բոզ»; բացառաբար روم rom կը դառնայ ըռոմ «բարկոզի»։

ռ.—رخصت ruxsat=ռուռուխսաթ «արտոնութիւն, հրաման»; ريع rub = ռուռուպ «1/8 արշին»; روح ruh = ռուռուճ «ոգի»։

s.

1. Ժղ. թրք. s=դրակ. թրք. س s=հայ. u։ Օրինակ՝ سيل seyl=sel=սէլ «հեղեղ»; سلسله silsile=sinsile=սինսիլէ «գերդաստան, ազգատոհմ»; سمر semer=սէմէր «համեռ»; سميز semiz = սէմիզ «պարարտ»; كسر keser = քէսէր «ուրբաղ»; كاسه kyase=քյասէ «պնակ»; پوست post=փous «կաշի, մորթ»; سوس süs=սիւս «զարդարանք» և էն.։

2. Ժղ. թրք. s=դրակ. թրք. ص s=հայ. u։ Օրինակ՝ صوجوق sujuk = սուճուխ «երշիկ»; صوك son = սօն «վերջ»; صيقى səkə=սըխը «պինդ, սեղմ»; صوپ pus=փուս «մշուշ»; صوص sus= սուս «լռէ»; خالص xalis=halis=հալիս «զուտ, մաքուր»; ياصى yasə=յասը «տապակ»; قصاب kassab = kasab =խասապ «մսագործ, մսավաճառ»։

3. Ժղ. թրք. s=դրակ. թրք. ث s=հայ. u։ Օրինակ՝ ثواب sevab = սէվապ «բարի գործք, վարձք»; ثقلت səklet= սըխլէթ «ստիպողական»; ثعلب saleb = սալէպ «տեսակ մը ընկերի»: اثبات isbat = իսպաթ «դատարանի մէջ վաւերացում, ապացոյց»; اثر eser=էսէր «ամենագոյն հեռք, նշան»; مثقال məskal=մսխալ «տրամ ու կէս»։

4. Ժղ. թրք. s=դրակ. թրք. ص s=հայ. q. օրինակներն են՝ صوده soda=qosա «կալաքար»; صوبه soba=qoպա «երկաթեայ վառարան»; صفرا safra=qաճրա «մաղձ»; صفره safra=qաճրu «նաւախիճ»։

5. Ժղ. թրք. s = դրակ. թրք. س s=հայ. q. այսպէս են՝ سنبل sünbül = qիւմպիւլ «յակինթ ծաղիկը»; زيفوس zifos=qիճoq «տիզմի, ցեխի բիծ»։

š.

1. *Ժղ. Թրք.* š = *դրակ. Թրք.* ش š = *հայ.* շ։ *Օրինակ՝* شفق šefak = šafak = շաճախ «*արշալոյս*»; شفتالو šeftalu = šeftali = շէճտալի «*դեղձ*»; شمار šamar = շամար «*ապտակ*»; شاسقين šaškən = շաշխըն «*ապուշ*»; كاشاغى kašağə = խաշաղի «*ձիու քերիչ*»; يواش yavaš=յավաշ «*մեղմ*»; غروش ğuruš=խուրուշ «*դրուշ*»։

2. *Ժղ. Թրք.* š = *դրակ. Թրք.* ش ش = *հայ.* ն *միայն* بويداش boydaš=պոյտան «*հասակակից*» *բառին մէջ*։

t.

1. *Ժղ. Թրք.* t = *դրակ. Թրք.* ت t=*հայ.* թ։ *Օրինակ՝* تئير teesir = teysir = թէյսիր «*ազդել*»; تيز tiz = tez=թէզ «*շուտ*»; تيزه teyze = թէյզէ «*մօրաքոյր*»; توكللى tevekkülli = tevekelli=թէվէքէլլի «*պարզամիտ*»; طبيعت tabiat = tabiyet = թապիյէթ «*բնութիւն*»; دمت demet=տէմէթ «*տրցակ, փունջ*»; سترى setri = սէթրի «*վերարկու*»; كوتوك kütük = քիւթիւկ «*կոճղ*»; كوترم kötrüm=քէօթրիւմ «*անդամալոյծ*»։

2. *Ժղ. Թրք.* t = *դրակ. Թրք.* ط t = *հայ.* թ։ *Օրինակ՝* طلوم tulum=թուլում «*տիկ*»; طوان tavan=թաւան «*ձեղուն*»; طيقاج təkaj=թըքաճ «*խից*»; قطران katran=խաթրան «*կուպր*»; قطار katar = խաթար «*շարք, երամակ, խումբ*»; خلط xalt = խալթ «*սուտ խօսք, անվայել գործք*» *և էն.*։

3. *Ժղ. Թրք.* t=*դրակ. Թրք.* ط t = *հայ.* ս։ *Օրինակ՝* مسطر mistar= mastar=մասսար «tire—ligne»; سقط sakat = սախատ «*խեղ, խեղանդամ, կոտրուած*»։

4. *Ժղ. Թրք.* t=*դրակ. Թրք.* ت t=*հայ.* ս։ *Օրինակ՝* مختار muxtar = məktar = մրխտար «*թաղապետ*»; يوغورت yoğurt=յողուրտ «*մածուն*»; مشترى müšteri=միւշտէրի «*յաճախորդ*»; افترا iftira = իֆտիրա «*զրպարտութիւն*»; نفت neft=նէֆտ «*նաւթ*»; ايرت ayərt = այրտ «*ջոկել, զանազանել*» *և էն. և էն.*։ *Այս փոփոխութիւնը կը կատարուի մա-*

նաւանդ ՛ՔՀ, խ, u ձայներէն յետոյ՝ բուն հայկական ձայնաբանական օրէնքներով։

5. Ժղ. Թրք. t=գրակ. Թրք. ث s=հայ. թ՝ կը պատահի միայն مقب maskab = matkab = մաթխասպ «շաղափ» բառին մէջ։

6. Ժղ. Թրք. ts = գրակ. Թրք. تس ts ձայնը հայկական փոխառութեանց մէջ ընդհակ հայկական օրէնքով կը դառնայ ծծ. այսպէս են՝ توتسى tütsü = թիւծծիւ «ծխում; ծխել»; ياتسى yatsə = յածծը «մահմեդականաց դիշերային աղօթքի հրաւէր»։ Ասոնց հետ հմմտ. նաև բուն հայ. իծծուն=*իթսուն=յիսուն, վածծուն=վաթսուն։

V.

1. Ժղ. Թրք. v=գրակ. Թրք. و v=հայ. վ։ Օրինակ՝ ويرانه virane = verane = վէրանէ «աւերակ»; ورم verem = վէրէմ «թոքախտ»; وقت vakət = վախիտ «ժամանակ»; صيوا səva = սրվա «ծեփ»; دعوى dava = տավա «դատ»; چاو čav = չավ «տարաձայնութիւն»; تاو tav = թավ «յարմար առիթան»; مناو manav=մանավ «մրդավաճառ» ևն.։

2. Ժղ. Թրք. v=գրակ. Թրք. غ ğ=հայ. վ։ Օրինակ՝ كلاغوز kəlağuz = kəlavuz = խըլավուզ «առաջնորդ»; طاغوق tağuk=tavuk=թավուխ «հաւ»; قوغا koğa = kova = խովա «դոյլ»; قوش koğuš = kovuš = խովուշ «մեծ սրահ»; قوغوق koğuk = kovuk = խովուխ «խոռոչաւոր»; قوغالمق koğalamak =kovalamak=խովալամիշ ընել «հալածել» ևն.։

3. Ժղ. Թրք. v = գրակ։ Թրք. ه h = հայ. վ։ Այսպէս է يهودى yehudi=yavudi=յավուդի «հրեայ»։

4. Ժղ. Թրք. v = գրակ. Թրք. و v = հայ. ղ։ Այսպէս է جواب Jevab=ճօղապ, ճուղապ «պատասխան»։

5. Ժղ. Թրք. v՝ անցնելով m ձևէն, կուգայ գրակ. Թրք. ن n ձայնէն միայն نردبان nerdüban=merdiven, verdiven=վէրդիվէն «սանդուխ» բառին մէջ։

x.

1. *Ժղ. Թրք.* x = *գրակ. Թրք.* خ x = *հայ.* խ։ *Օրի-նակ՝* خدمت xədmet = xəzmet = խըզմէթ *«ծառայութիւն»*; خردوات xurdevat = xurdavat = խուրտավաթ *«մանր մունր, հին ու մին բաներ»*; خردوخاش xurduxaš = խուրտուխաշ *«ջախջախեալ, ջարդուած»*; سختيان saxtiyan = սախտիյան *«կաշիի տեսակ մը»*; ميخانه meyxane = մէխանէ *«գինետուն»*; رخت raxt = ռուախտ *«դրան կամ պատուհանի փեղկ» ևն.։*

2. *Ժղ. Թրք.* x = *գրակ. Թրք.* ه h = *հայ.* խ։ *Օրի-նակ՝* زره zərh = zərx = զըրխ *«զրահ»*; زرخلى zərhlə = zərxlə = զըրխլը *«զրահաւոր»։*

y.

1. *Ժղ. Թրք.* y = *գրակ. Թրք.* ى y = *հայ.* յ (y)։ *Օրի-նակ՝* يبانجى yabanjə = յապանճի *«օտար»*; يبانى yabani = յա-պանի *«վայրենի»*; يپاغى yapağə = յափաղի *«բուրդ»*; بويا boya = պօյա *«ներկ»*; بيطار beytar = paytar = փայթար *«անաս-նաբոյժ»*; بياغى bayağə = պայաղի *«հասարակ, ստորին»*; چاريك čaryek = čeyrek = չէյրէկ *«քառորդ» ևն.։*

2. *Ժղ. Թրք.* y = *գրակ. Թրք.* ى y = *հայ.* յ։ *Օրինակ՝* تكل teyel = թէյէլ *«տեսակ մը կար»*; ايكيد igid = իյիտ *«կըտ-ուիճ, քաջ»*; ايكنلك iynelik = իյնէլիկ *«սաղմանա»*; كيرمك geyirmek = կէյիրմիճ ըլլալ *«զկուտալ»*; سيرك seyrek = սէյ-ռէկ *«ցանցառ»։*

3. *Ժղ. Թրք.* y = *գրակ. Թրք.* ى g = *հայ.* յ. *այսպէս՝* جكر jiger = jiyer = ճիյէր *«թոռ, լերդ»*; زوكورت zügürt = züyürt = զիւյիւրտ *«աղքատ, անկուտի»։*

z.

1. *Ժղ. Թրք.* z = *գրակ. Թրք.* ز z = *հայ.* զ։ *Օրինակ՝* زوربا zorba = զօռպա *«բռնաւոր, բռնակալ»*; زيان ziyan =

ziyan «վնաս»; زيتون zeytun=զէթիւն «ձիթապտուղ»; زوالو zevallu = zavallə = զավալը «խեղճ, ողորմելի, թշուառ»; تازه taze = թազէ «թարմ»; سازنده sazende = սազէնտէր «նուագող, նուագածու»; ساز saz = սազ «վնիւն, պրտուս»; يازيق yazək = յազըխ «աւաղ, ափսոս, մեղք»; قاز kaz=խազ «սագ»; قماربار kumarbaz=խումարպազ «խաղամոլ»։

2. Ժղ. Թրք. z =դրակ. Թրք. ذ z=հայ. զ։ Օրինակ՝ ذاتی zati = zatə = զաթը «արդէն»; ذخيره zaxire = zahre = զահրէ «նպարեղէն»; ذوق zevk = zeɪk = զէՁկ «զուարճութիւն, ինջոյք. 2. ծաղր»; ذره zerre = զէrrէ «հիւլէ, ամենափոքր մասնիկ»; عذر özr=özür=էօզիւr «չքմեղանք, արդարացում»; اذن izn = izin = իզին «արտօնութիւն, թոյլտուութիւն»; رذيل rezil=ըռէզիլ «խայտառակ»։

3. Ժղ. Թրք. z=դրակ. Թրք. ظ z=հայ. զ։ Օրինակ՝ ظريف zarif=զարիֆ «սիրուն, դեղեցիկ»; ظالم zalim=zaləm =զալիմ «բռնակալ, անգութ»; ظن zann=զանն «կարծիք»; حظ hazz=haz=հազ ընել «ախորժիլ»; مظلوم mazlum=mazləm=մազլում «հեզ, խոնարհ»; حافظ hafəz=հաֆըզ «տաճկական կրօնաւորական աստիճան մը»; محافظه muhafaza = մուհաֆազա «պահել, պահպանել»։

4. Ժղ. Թրք. z=դրակ. Թրք. ض z=հայ. զ։ Օրինակ՝ عرض ərz=ըռզ «ամօթ, պատիւ, արժանապատուութիւն»; عرضحال arzuhal=արզուհալ «աղերսագիր»; ضعيف zaif = զայիֆ «նիհար»; ضرر zarar = զարար «վնաս»; ضد zədd = zət = զըթ «հակառակ»; ضابط zabit = զապիթ «ոստիկան»; قضا kaza=խազա «փորձանք»; اعضاً aza = ազա «ժողովքի անդամ»; غضب ğazeb = խազէպ «պատուհաս»; غرض garaz = խարէզ «վրէժ, ոխ»։

5. Ժղ. Թրք. z = դրակ. Թրք. س s = հայ. զ։ Օրինակ են՝ سبزوات sebzevat=zavzavat=զավզավաթ «բանջարեղէն, կանաչեղէն»; سبيل sebil = zebil = զէպիլ «տաճկական սովորութեամբ մեռելոց յիշատակին ջուր բաշխել»; سبيلجی sebilji=zebilji = զէպիլճի «ջուր բաշխող ի յիշատակ

մեռելոց»; سلسبيل selsebil = zerzebil = զէրզէպիլ «ձեղունէն կախուած ցնցուղ ջուր սրսկելու համար»։

6. Ժղ. Թրք. z = դրակ. Թրք. ص s = հայ. զ։ Այսպէս են՝ صمغ samġ = zamk = զամխ «խէժ»; صرتلان sərtlan = zərtlan = զրտլան «բորեան»; صناعت sənaat = zenahat = զէնաատ «արհեստ»։

7. Ժղ. Թրք. z = դրակ. Թրք. د d = հայ. զ։ Օրինակ են՝ خدمت xədmet = xəzmet = խըզմէթ «ծառայութիւն, սպասաւորութիւն»; خدمتكار xədmetkyar = xəzmetkyar = խըզմէթքյար «ծառայ, սպասաւոր»։

ž.

1. Դրական թուրքերէնը այս ձայնը կը ներկայացնէ ژ ž ձևով, բայց ընիկ Թրքական ձայն մը չէ. եղած սակաւաթիւ բառերը փոխառութիւն են պարսկերէնէ կամ ֆրանսերէնէ. ասոնցմէ առաջինները չեն մտած բուն ժողովրդական լեզուին մէջ. իսկ երկրորդները նոր փոխառութիւններ լինելով՝ նմանապէս գոյութիւն չունին դեռ ժողովրդական լեզուին մէջ. այլ ասոնց տեղ բուն ժողովրդական լեզուն կը գործածէ նոյներուն իտալական ձևերը՝ որոնք քիչ մը աւելի հին են և որոնց մէջ ž ձայնին տեղ կը գտնենք j։ Այսպէս է նաև հայ փոխառութեանց մէջ։ Օր. ژاندارمه žandarma = jandarma = ճանտրմա «ոստիկան» = ֆրանս. gendarme = իտալ. gendarme; ژورنال žurnal = jurnal = ճուռնալ «ոստիկանական տեղեկագիր» = ֆրանս. journal = իտալ. giornale; ژيمناستيق žimnastik = jəmlastik = ճրմլասթիկ «մարմնամարզ» = ֆրանս. gymnastique = իտալ. ginnastico, աւելի հաւանական է անգլիերէնէ։

Հոս կը վերջանան մեր ձայնաբանական և ձայնախօսական քննութիւնները։ Վերոյիշեալ պարագաներուն մէջ եղան տեղեր՝ որ ժողովրդական լեզուն առանձին բացառութիւններ կամ ուրիշ տեսակ մանրամասնութիւններ

ունենայ՝ համեմատութեամբ գրական լեզուին։ Մենք սա-
կայն այդ մանրամասնութեանց մէջ չմտանք ամէն ան-
դամ, որովհետև մեր նպատակը չէր թուրքերէն ժողովր-
դական լեզուին մանրամասն համեմատութիւնն ընել գրա-
կան լեզուին հետ. այլ առաջ բերել անոր ամէնէն աւելի
բնորոշ և ամէնէն աւելի ակնյայտնի իրողութիւնները, իբր
համեմատութեան միակ եզր հայերէն փոխառեալ բառե-
րու ձայնաբանական փոփոխութիւններուն։

Այս ձայնաբանական փոփոխութիւնները ի դիւրու-
թիւն ընթերցողաց կ՚ուզենք ամփոփել յաջորդ աղիւսա-
կին մէջ։

Ա. Ձայնաւորներ.

Ժող. թրք.	Գրակ. թրք.	Հայ.
a	َ, ا, آ, ع, عا, ه a	ա (ը).
ay	ى ay	այ (է).
ə	ِ, ا, ای, ع, عی, ی, اِ ə (i)	ը (ի, է, ու).
o	ُ, ا, او, ع, وا, و o	օ
u	ُ, ا, او, ع, عو, و u (ü)	ու (ի, ը).
e	َ, ا, ه, ه e	է (ա, ու, օ).
ey	ى ey	էյ (է).
i	ِ, ا, ای, ع, عی, ی, اِ i	ի
ö	ُ, او, ع, و ö	էօ
ü	ُ, ا, او, ع, و ü	իւ

Բ. Բաղաձայներ.

Ժող. թրք.	Գրակ. թրք.	Հայ.
b	ب b	պ
	ب b	փ
č	چ č	չ
	چ č	ճ
	چ č	ֆ

d	د d	s
	ض d	s
	ط d	s
	ت t	s
f	ف f	ʠ
	خ x	ʠ
	و v	ʠ
	ح h	ʠ
g	ك g	ɥ
	غ g	ɥ
	غ g	ɳ
	غ ġ	ɳ
ġ	غ ġ	ɳ
	غ ġ	ɲ
	ق k	ɳ
h	ح h	ɦ
	ه h	ɦ
	ع ʼ	ɦ
	ف f	ɦ
	خ x	ɦ
	ح h	ɲ
	ه h	ɲ
ǰ	ج ǰ	ɦ, ɟ
	ژ ž	ɦ
k	ق k	ɲ
	ق k	f
	ق k	ɥ
	ك k	f

	ك k	կ
	ك k	խ
	غ ġ	խ
l	ل l	լ
	ن n	լ
	د d	լ
	ر r	լ
m	م m	մ
	م m	ռ
n	ن n	ն
	ك n	ն
	ك n	ŋ
p	پ p	փ
	ب b	փ
r	ر r	r
	ر r	ռ
	ى y	r
	ر r	լ
s	س s	u
	ص s	u
	ث s	u
	ص s	q
	س s	q
š	ش š	շ
	ش š	ֆ
t	ت t	թ

	ط t	բ
	ط t	s
	ت t	s
	ث s	բ
ts	تس ts	ծծ
v	و v	վ
	غ ġ	վ
	ه h	վ
	و v	ղ
	ن n	վ
x	خ x	խ
	ه h	խ
y	ى y	յ
	ك y	յ
	ك g	յ
z	ز z	զ
	ذ z	զ
	ظ z	զ
	ض z	զ
	س s	զ
	ص s	զ
	د d	զ
(ž	ژ ž	ժ)

4. Այս աղիւսակէն կը տեսնուի թէ եղած բոլոր ձայնաբանական պայմանները չորս խումբի կը վերածուին.

1. Թէ ժողովրդական թուրքերէնի, թէ գրական թուր-

քերէնի և թէ հայկական փոխառութեանց մէջ նոյն ձայնը անփոփոխ կը մնայ։

2. Ժողովրդական թուրքերէնը և հայկական փոխառութիւնները նոյն ձայնն ունին. բայց գրական թուրքերէնը տարբեր է։

3. Ժողովրդական թուրքերէնը և գրական թուրքերէնը նոյն ձայնն ունին, իսկ հայկական փոխառութիւնները տարբեր են։

4. Ժողովրդական թուրքերէնը տարբեր է, մինչդեռ գրական թուրքերէնն ու հայկական փոխառութիւնները նոյն են։

Առաջին պարագային չէ մի դիտողութիւն կայ ընելու. երկրորդ պարագան կ՚ապացուցանէ վերև ըսուածը թէ հայկական փոխառութիւնները ժողովրդական թուրքերէնէն են և ամենևին գործ չունին գրականին հետ։ Կը մնայ քննել յաջորդ երկու պարագաները՝ որոնք մեր փոխառութիւններու պատմութեան վրայ նոր լոյս պիտի ծփեն։

Երրորդ պարագային մէջ հայկական փոխառութիւններուն տարբերութիւնը երկու տեսակ է.

1. Այս տարբերութիւնները յառաջացած են լոկ հայոց մէջ՝ հայերէն լեզուի ձայնաբանական օրէնքներուն համեմատ. այսպէս են՝ ts=ts=ծծ, č=č=c,ճ, r=r=լ, t=s, ǰ=ǰ=ժ ձայնաշրջութիւնները՝ որոնց վրայ իրենց տեղը խօսուած ըլլալով՝ աւելորդ կը համարենք նոյն խօսքերը երկրորդ անգամ կրկնել հոս։

2. Երկրորդ տեսակին կը պատկանին b=ب b=փ, r=յ n=ŋ, v=و v=ŋ, k=ق k=խ, k=ق k=կ, k=ج k=խ, k=ج k=կ, g=غ g=ŋ, ġ=غ ġ=խ, s=ص, س s=գ h=ح, ه h=խ, š=ش š=ճ, m=م m=պ ձայնաշրջութիւնները։ Այս ձայնաշրջութիւնները դոյութիւն չունենալով Պոլսոյ Թուրքերու ժողովրդական բարբառին մէջ երկու կերպով կրնան մեկնուիլ. կամ այն է որ յառաջացած են բուն հայկական ձայնաբանական օրէնքներով,

կամ առնուած ըլլալու են ուրիշ ժողովրդական բարբառէ մը։

Առաջին մեկնութիւնը չկրնար ուղիղ ըլլալ, որովհետև ձայնաբանական օրէնք մը՝ որպէս զի բնիկ հայկական ըլլայ, հարկաւոր է որ ամէնէն առաջ բնիկ հայկական բառերու վրայ ազդած ըլլայ։ Նախորդ պարագային մէջ՝ երբ մենք ընդունեցինք թէ ts=ts=ծծ, č=č=c, ŝ ևն. ձայնափոխութիւնները բնիկ հայկական են, իրաւունք ունէինք այդպէս ընելու, քանի որ նոյն ձայնափոխութիւններուն ենթակայ եղած էին նաև հայկական բառերը։ Իսկ ներկայ պարագային պատկանող ձայնափոխութիւնները չենք գտներ հայերէնի մէջ։ Եթէ հայկական բառերն ալ ենթակայ եղած ըլլային այս ձայնաբանական օրէնքներուն, պէտք էր որ ունենայինք *խաղախ = փխ. քաղաք, *խուր = փխ. քոյր, *խացախ = փխ. քացախ, *մաղրեղ = փխ. մանրել, *սաղրեղ=փխ. սանտրել, *աղաճ=փխ. ականջ ևն. այսպիսի ձևեր, որոնք արդարև շատ ծիծաղելի են հայոց համար։ Իսկ եթէ այդ ձայնաշրջութիւնները միայն և միայն թրքականէն փոխառեալ բառերու վրայ ազդած են և այս տեսակ ազդեցութեան մը հետքն ալ չենք գտներ մեր բնիկ հայկական բառերուն վրայ, ուստի և նոյն ձայնաշրջութիւնները չեն կրնար բնիկ հայկական ըլլալ։

Կը մնայ ուրեմն ընդունիլ թէ նոյն ձևերը առնուած ըլլան ուրիշ ժողովրդական թուրքերէն բարբառէ մը։

Եւ արդարև այս ձևերը՝ որ գոյութիւն չունին Պոլսոյ թրքական ժողովրդական լեզուին մէջ, կան սակայն Փոքր-Ասիոյ, Հայաստանի և Ատրպատականի թրքական բարբառներուն մէջ։ Բնենենք ուրեմն իւրաքանչիւրը առանձին առանձին։

k=ق k=խ.—ق k ձայնը ամբողջ Անատոլուի, Ատրպատականի և մինչև իսկ Պարսկաստանի գրական լեզուին մէջ ստացած է ğ ղ հնչումը՝ ամէն դիրքով ալ։ Օրինակ՝ قاشيق, قونلق, قزلجق, قصراق բառերը՝ որոնք օսմաներէն (և

Պոլսոյ ժողովրդական բարբառով) kašək, konak, kəzəljək, kəsrak կը հնչուին, յիշուած տեղերուն մէջ ǵašəǵ, ǵonaǵ, ǵəzəljəǵ, ǵəsraǵ հնչումներն ունին։ Հին թուրքերէնի մէջ (Զաղաթայերէն, Արևելեան թուրքերէն. տես R. B. Shaw, A sketch of the turki language as spoken in eastern Turkistan (Kàshghar and Yarkand), Calcutta, 1880.—Vámbéry, čakataische sprachstudien, enthaltend grammatikalischen umriss, chrestomathie und wörterbuch, Leipzig, 1867.—Vámbéry, Etymologisches Wörterbuch der Turko-tatarischen Sprachen, Leipzig, 1878.—Pavet de Courteille, Dictionnaire Turk-Oriental, Paris, 1870 և.) միևնոյն բառը կրնայ գրուիլ թէ ق-ով և թէ ڭ-ով, ինչ որ կը ցուցնէ թէ այս լեզուներուն մէջ ալ ق-ին բնիկ ձայնը ղ է։ Եւ մինչև իսկ ներկայ օսմանեան լեզուին մէջ ալ (թէ դրական և թէ ժողովրդական) բառավերջի ق-ը՝ հոլովման, խոնարհման և ածանցման ժամանակ՝ երբ յաջորդ ձայնաւորի մը վրայ եկնայ, կը վերածուի ڭ-ի և կը հնչուի ղ։ Այսպէս՝ օր. قونق konak, սեռ. قوناغك konaǵən; جق‌آلا alajak «պիտի առնէ», բայց جم‌آلا alajaǵəm «պիտի առնեմ»։

Այս ըսուածներէն կը հետևի թէ ق-ին բնիկ, նախնական հնչումը ղ է տառերէնի մէջ, և յետոյ Պոլսոյ բարբառին մէջ վերածուած է մասամբ k-ի։

Սակայն մեր փոխառութիւններուն մէջ ղ-ի տեղ խ ունինք. ասոր ալ պատճառը կրկին է. բառասկիզբի խ-երը կրնան բնիկ հայկական ձայնական օրէնքով նախաւոր ղ-է դարձած ըլլալ. ինչպէս ունինք խրկել = «ուղարկել, ղրկել»; խաւրել = «ուղևորել, ղաւրել»; խորդ = «ուղղորդ, ղորդ»։ Իսկ բառամէջի և բառավերջի խ-երը թերևս յատուկ էին այն դաւառին թրքական ժողովրդական լեզուին, որ տեղէն որ գաղթած են Պոլսոյ հայոց նախնիքները։

Դիտ. — Այս հաշուով այն ق-երը որ հայկական փոխառութիւններուն մէջ խ-ի չեն վերածուած (տես վերը k, 2), այլ f են մնացած Պոլսոյ ժողովրդական թուրքերէնի արտասանութեան համեմատ, փոխառեալ են ոչ թէ

Փոքր–Ասիոյ մէջ, այլ Պոլիս գաղթելէ ետք և Պոլսոյ Թուրքերէն։ Այսպէս են օրինակ իտալերէն, ֆրանսերէն, նոր յունարէն և ուրիշ եւրոպական լեզուի բառերը։

k=ك k=կ.—Ասուեցաւ վերը թէ այս փոփոխութիւնը տեղի կ'ունենայ միայն բառին վերջը և այն պարագային միայն, երբ այս k ձայնը Թուրքերէնի մէջ ածանցման կամ հոլովման ժամանակ կը վերածուի y կամ g ձայնեռուն. ինչ. فشنك fišenk, ديرك direk, دوشك došek ևն.։ Անշուշտ այս բառերուն ալ նախնական հնչումը g–ով էր. այսպէս՝ fišeng, došeg, direg, որոնց համեմատ ալ ուղիղ սեռականը կը կազմուէր։ Բայց այս g ձայնը՝ բառին ծայրը դոնուելուն պատճառաւ հեռոյհետէ թանձրանալով վերածուեցաւ Թուրքերուն մէջ k–ի, իսկ հայոց մէջ պահուեցաւ նախնական ձևով։

n=ڭ n=ղ.—ڭ ձայնը (սաղրr fլdՔ)՝ որ օսմանեան լեզուին մէջ պարզապէս առաձնական ն ձայնն ունի, մինչև իսկ այժմ բոլոր Փոքր–Ասիական բարբառներուն մէջ կը ներկայացնէ կոկորդական ն և կը հնչուի n՛, n՛ġ, ng, nġ և մինչև իսկ մեր՝ փոխառութեանց նման ġ. այսպէս Թրք. یالكز yalənəz «միայն» բառը Տրապիզոնի լազերուն, ինչպէս և Թուրքերուն բերնին մէջ yalağuz հնչումն ունի. նոյն բառը Զաղաթայերէն կը հնչուի yalġuz։ Գրակ. Թրք. بنا bana «ինձ, ինծի» կը հնչուի Փոքր–Ասիոյ մէջ ban՛ġa, Զաղաթայերէն menga ևն.։ Տարակոյս չկայ որ մեր փոխառութիւններն ալ այս նախնական հնչման համեմատ են։

b=ب b=փ. — Այս փոփոխութիւնը կը գտնենք بتون bütün=փիւթիւն «ամբողջ» և بسبتون büsbütün=փիւսփիւթիւն «բոլորովին» բառերուն մէջ՝ որ հայկական հնչման մէջ b վերածած են փ–ի։ Արևելեան Թուրքերէնն ալ (տես R. B. Shaw, A Sketch of the turki language) ունի پوتون pütün, پسپتون püspütün՝ ճիշտ մեր արտասանութեան համեմատ։

g=غ g=ղ.—Այս ձայնական երևոյթին հետ համեմատութեան առնելով նաև g=غġ=ղ ձայնափոխութիւնը՝

որ մեր չորրորդ պարագային կը պատկանի, համեմատութեան առնելով նաև Փոքր–Ասիայի Թրքական բարբառները՝ որոնք երկու տեղն ալ ġ հնչումն ունին, սա եզրակացութեան կը հասնինք թէ այս կարգի բառերուն ալ առաջին և նախնական ձևը ġ հնչումն ունէր, ինչպէս որ գրութեան է տառն ալ կը պահանջէ։ Այս հնչումը հետզհետէ փոխուելով՝ Պոլսական ժողովրդական թուրքերէն լեզուին մէջ վերածուեցաւ g–ի. իսկ գրականին մէջ մաս մը մնաց անփոփոխ (ġ), իսկ ուրիշ մաս մը ժողովրդական լեզուին հետևելով դարձաւ g ձայնին։ Փոքր–Ասիայի տաճիկ բարբառները, ինչպէս նաև այս տաճիկ բարբառներէն փոխ առնող հայերէնը սակայն նոյն ġ ձայնը ամէն պարագայի մէջ ալ առանց փոփոխութիւն մը մոցնելու պահեցին։

ġ = ḣġ = խ.—Ասոր վրայ տես k = ǵk = խ։

Կը մնայ մեզի քննել մնացեալ ձայնափոխութիւնները. սակայն ասոնք ալ աղդած ըլլալով խիստ սահմանափակ շրջանի մը մէջ (մէկ կամ մի քանի բառ միայն), մանրամասն քննել չենք կրնար. մանաւանդ որ մեզի ծանօթ չեն նոյն բառերուն գաւառական ձևերը Փոքր–Ասիայի գաւառաբարբառներուն մէջ. ապահով կ'երևայ սակայն թէ ասոնք ալ առնուած ըլլալու են Փոքր–Ասիայի այն գաւառին բարբառէն, որմէ որ գաղթած են Պոլսահայոց նախնիքը։

Չորրորդ պարագային կը պատկանի միայն g = ḣġ = ղ ձայնափոխութիւնը, որուն վրայ տես g = ḣg = ղ։

Մինչև այս տեղ խօսուածներէն կը հետևի թէ պոլսահայոց թրքական բառերը փոխ առնուած են Փոքր–Ասիական բարբառէ մը և այն գաւառէն՝ ուր կը բնակէր պոլսահայոց գաղթականութեան դլխաւոր և առաջնակարդ ճիւղը։ Ասոր համար է որ պոլսահայ բարբառին մէջ կան մի քանի թուրքերէն բառեր, որոնք անծանօթ են պոլ-

սեցի տաճիկներուն. այսպէս փաթ տիյի «իսկոյն, յանկարծակի», պալա «որդեակ, զաւակս», որոնք առնուած են Փոքր-Ասիական բարբառներէն. հմմտ. արևել. Թրք. پات pat «իսկոյն», Զաղաթ. پات pat կամ بات bat «նոյն նշ.»; արև. Թրք. Yا bala «որդի, ձագ, զաւակ»։

Եթէ Փոքր-Ասիոյ Թրքական բարբառներն ալ մանրամասն ուսումնասիրուած և քննուած լինէին (ինչ որ շատ հեռու ապագայի գործ է), կարելի էր թերևս որոշել թէ ո՞ն է այն գաւառը՝ ուրկէ եղած է պօլսահայ գաղթականութեան ամենամեծ ճիւղը և հաստատուելով Պոլսոյ մէջ, իր մէջ ձուլած է ուրիշ տեղերու նորանոր գաղթականութիւնները։

Ի հարկէ Պոլսոյ թուրք ժողովրդական լեզուն խիստ մեծ ազդեցութիւն է ունեցած մեր Թրքական բառերուն վրայ. և ասոնցմէ անշուշտ մաս մը և թերևս մեծ մաս մը թողելով իր նախնական ձևը, առած է Պոլսոյ Թրքական ձևը. բայց ինչպէս տեսանք այս ազդեցութիւնը կատարեալ եղած չէ. այնպէս որ Փոքր-Ասիական բարբառին նշանները կան դեռ ու պիտի մնան պօլսեցոցս վրայ։

Հրաչեայ Ե. Աճառեան

Էջմիածին, 6 Հոկտ. 1900